

№ 352

Универзитет у Нишу
Правни факултет

**ЗБОРНИК РАДОВА ПРАВНОГ
ФАКУЛТЕТА У НИШУ**

Тематски број – Јован Стерија Поповић

XLVIII/2006

Ниш, 2006.

INV. 4437

ЗБОРНИК РАДОВА ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У НИШУ
Зборник радова – тематски број
Јован Стерија Поповић

Правни факултет, Ниш, 2006.

Издавач

Правни факултет у Нишу

За издавача

Проф. др Мирољуб Симић, декан

Главни и одговорни уредник

Проф. др Милан Петровић

Чланови редакционог одбора из земље

Проф. др Предраг Димитријевић

Проф. др Миомира Костић

Проф. др Драган Николић

Проф. др Љубица Николић

Проф. др Милан Петровић

Мр Мира Симовић

Проф. др Гордана Станковић

Чланови редакционог одбора из иностранства

Проф. др Владимир Андреицев, декан Правног факултета Универзитета Тарас Шевченко, Кијев, Украјина

Prof. dr Michael Geistlinger, професор Универзитета, Салцбург, Аустрија

Проф. др Сашо Георгијевски, професор Правног факултета Јустинијан први, Скопље, Македонија

Проф. др Анатолиј Капустин, професор Универзитета Дружба народов, Москва, Русија

Prof. dr Isabel S. Marcus, професор Правног факултета Универзитета Бафалоа, Бафало, САД

Академик Игор Г. Побирченко, председник Међународног суда трговинске арбитраже при Привредној и индустријској комори Украјине

Проф. др Александер Воденичаров, декан Факултета права и историје Неофит Рилски, Благоевград, Бугарска

Секретар Редакционог одбора: Мр Дејан Јанићијевић

Преводи: Гордана Игњатовић

Технички уредник: Ненад Милошевић

Штампа: Свен Ниш

Тираж: 150

ЦЕНТАР ЗА ПУБЛИКАЦИЈЕ

Правног факултета у Нишу

18000 Ниш, Трг Краља Александра 11

Тел: 018/500-201, <http://www.prafak.ni.ac.yu>

САДРЖАЈ

Предговор

<i>Проф. др Драган Николић</i> ЈОВАН СТЕРИЈА ПОПОВИЋ 1806-1856.	1
<i>Проф. др Гордана Станковић</i> ЈОВАН СТЕРИЈА ПОПОВИЋ – ПРОФЕСОР ЛИЦЕЈА	13
<i>Проф. др Миролуб Симић,</i> ПОЈАМ ПРАВА У ПРИРОДНОМ ПРАВУ ЈОВАНА СТЕРИЈЕ ПОПОВИЋА.	27
<i>Мр Дејан Матић</i> ПРИРОДНО-ПРАВНА ТЕОРИЈА ЈОВАНА СТЕРИЈЕ ПОПОВИЋА.	34
<i>Мр Марко Трајковић, асистент</i> ПРИРОДНО-ПРАВНА ТЕОРИЈА ЈОВАНА СТЕРИЈЕ ПОПОВИЋА.	45
<i>Проф. др Драган Јовашевић,</i> <i>Доц. др Борислав Петровић</i> ПОЈАМ КРИВИЧНОГ ДЕЛА У СВЕТЛУ "УЧЕЊА О НЕПРАВУ" ЈОВАНА СТЕРИЈЕ ПОПОВИЋА	53

ПРЕДГОВОР

У публикацији "Јован Стерија Поповић и право" објављени су радови који су саопштени на научном скупу који је одржан на Правном факултету Универзитета у Нишу 23. децембра 2006. године.

Овим научним скупом Правни факултет Универзитета у Нишу обележио је двестотине година од рођења и стопедесет година од смрти Јована Стерије Поповића, правног писца и професора права, који је општој јавности познатији по свом књижевном опусу.

Сви радови у овој публикацији су рецензирани.

*Проф. Др Драган Николић
Правни факултет у Нишу*

UDK 929:34

ЈОВАН СТЕРИЈА ПОПОВИЋ 1806 – 1856.

Рођен је у Вршцу 1806. године. Његова мајка Јулијана, угледна и поштована грађанка Вршца, била је кћи познатог сликара Николе Нешковића. Пошто су у Банату сликаре звали молерима, она је за Вршчане читавог живота била познатија као Јула Молерова. Надимак Стерија добио је по оцу Стерији, трговцу, који је по националности био Грк-Цинцарин. У Вршац су га били довели трговачки послови, ту се оженио и призетио.

Још од најранијег детињства, Јован је био крхког здравља и слабе телесне конституције. Није се укључивао у дечје игре и несташлуке, па је године предшколског узраста дословно проводио уз мајку. Од ње је наследио изванредну моћ запажања, уљудност, уредност и одговорност према свему и према свакоме. Имао је млађег брата Ђорђа, који га је надживео – умро је 1870. године. Будући да ни Ђорђе ни Јован нису имали порода, Ђорђе је њихову породичну кућу у Вршцу, у непосредној близини Саборне цркве, тестаментом завештао Православној црквеној општини Вршац, као задужбину "за помоћ српских ђака православне вере".

Школовање је Јован започео у родном Вршцу. Ту је завршио основну школу и нижу гимназију. Школовао се са прекидима, јер је отац већ тада хтео да га укључи у своје трговачке послове. Јован се томе противио, јер своју будућност није видео у трговачкој делатности, већ у даљем учењу и образовању. Још у нижој гимназији постао је страствени књигољубац. Читао је и учио не само дању, већ и ноћу, често кријући се од оца. Мајка је напрасно умрла баш у време када се одлучивало о наставку његовог школовања, па је морао да се око тога сам избори са строгим оцем, који се никако није мирио са мишљу да му син неће бити помоћник и наследник у трговини.

Вишу школу је завршио у Темишвару и Пешти, а права у Кежмароку – историјском градићу у Словачкој, на источним падинама Високих Татри, који је тада био значајан културни и образовни центар. После свршених студија права и положеног адвокатског испита, враћа се у

Вршац где од 1830. године предаје латински језик у приватној полугимназији, а 1836. започиње адвокатску праксу. Радом у адвокатури није био задовољан. Желео је да пређе у Кнежевину Србију. О томе сведочи једно писмо Вуку Стефановићу Карацићу још из 1832. године. У овом писму он моли Вука да га посаветује о томе и уколико је потребно препоручи га властима у Кнежевини.

Стерија се 26. августа 1840. године пријављује на конкурс за професора права на новооснованом правничком одељењу крагујевачког Лицеја. Да Србија тада није имала сопствен школован правнички кадар и да је рачунала на Србе из Угарске, показује и једноставна чињеница да је Министарство просвете Кнежевине Србије овај конкурс објавило не само у "Новинама србским", већ и у пештанским новинама. Само два дана пошто је стигла Стеријина пријава на конкурс, Министарство просвете га 4. септембра обавештава да је примљен за професора права на Лицеју. Препоручено му је да у Србију дође до 15. септембра. Тако је Јован Стерија Поповић постао професор прве генерације наших правника. А колики је значај државна власт придавала њиховом школовању, види се и по томе што су они, њих деветорица слушаца на Правословном одељењу Лицеја, своје полугодишње испите полагали у присуству самога књаза Михаила Обреновића, 3. фебруара 1841. године. Ова вест из Крагујевца објављена је на првој страни званичних "Новина србских" од 15. фебрура 1841.

У драматичним околностима које су потресле Србију ујесен 1842. године, када је свргнут кнез Михаило Обреновић, а на престо доведен Александар Карађорђевић, Привремена влада је 26. октобра 1842. поставила Јована Стерију Поповића за начелника Министарства просвете. Он је ово прихватио тешка срца. Одмах се писмом обратио Привременој влади, молећи да га не именују на то место. Више је волео да остане на месту професора права на Лицеју. Влада, међутим, није изменила своје решење, па Стерија постаје начелник за просвету унутар јединственог Министарства правосуђа и просвете. На челу овог Министарства тада је био Паун Јанковић Баћа (до 23. јануара 1847), а потом Алекса Јанковић (до 10. марта 1848). Ни један ни други нису се превише мешали у делокруг начелника просвете, па су током шестогодишњег Стеријиног рада у државној управи његове организаторске и реформаторске способности дошле до пуног изражаја. Рад у Министарству просвете је окончао 11. марта 1848. године, када је поднео оставку и убрзо напустио Кнежевину Србију.

Одмах после напуштања Србије, Стерији је нуђено место управника српских школа у Темишвару, а 1853. и место управника

Новосадске гимназије. Обе понуде је одбио и све до смрти 1856. живео је у свом родном Вршцу, потпуно повучено, бавећи се искључиво књижевношћу. Савременицима није промакло да је после повратка из Србије остављао утисак горко разочараног човека.

Мада је неопозиву оставку поднеу Влади Кнежевине Србије формално образложио нарушеним здравственим стањем, праве разлоге изнео је једино у писму своме брату Ђорђу. Наиме, када је министар Алекса Јанковић 10. марта 1848. поднео оставку, а за новог министра правде и просвете био именован Стеван Стевановић Тенка, Стерија није желео да са њим ради и сарађује. Сматрао је да је и он један од оних који су подстицали хајку против прекосавских Срба у државној служби у Кнежевини. Заправо, Стерија се био солидарисао са незадовољством Алексе Јанковића, који је сматрао да Влада прећутно подржава хајку политичке групе Томе Вучића Перишића против такозваних "Шваба" или "немачкара" – како су погрдно називани прекосавски Срби у државној служби Кнежевине. Њих је део јавног мњења оптуживао да су наводно били заузели све важније чиновничке положаје, да су наметали своје политичке и реформаторске идеје, а све на штету отечествених синова, рођених и школованих у Србији, који, наводно, због надменог и монополистичког понашања "немачкара" често нису могли ни да ступе у државну службу.

Најкрупније и најтрајније достигнуће Јована Стерије Поповића на месту начелника у Министарству просвете јесте реформа српског школства, одн. постављање нашег тадашњег образовног система на модерне основе тога доба. Први српски свеобухватан закон о настави у школама "Устројеније јавног училишног устројенија" од 23. септембра 1844. године, у потпуности је дело Јована Стерије Поповића. Он је аутор и свих наредби и упутстава о увођењу у живот и потоњој примени овога Закона. Устројенијем су обухваћене све сеоске трогодишње и варошке четворогодишње основне школе, четворогодишње полугимназије у Чачку, Неготину и Шапцу, потпуна шестогодишња Гимназија у Београду (у којој су се, услед непостојања учитељске и војне школе спремали и будући учитељи и официри). Први пут је уведена и трогодишња занатско-трговачка школа, једина која се могла завршавати и редовно и ванредно. За све ове школе, у Устројенију су прописани планови и програми васпитног и образовног рада, као и број потребних учитеља и наставника. Устројеније прописује и наставне планове двогодишњих студија на Лицеју, који је и даље имао два одељења – филозофско и правничко.

У културној историји Србије, Стерија је оставио дубок траг плодног књижевника. Још као ученик писао је стихове, а прве песме

штампао је у Темишвару као седамнаестогодишњак. Године 1828. у Будиму је објавио историјски роман "Бој на Косову". Ускоро је написао и своје прве текстове за позоришне представе. Касније је углавном напустио сентиментално романтичарски правац и окренуо се писању сатира. Најпознатије су "Лажа и паралажа", "Тврдица или Кир-Јања", "Зла жена", "Покондирена тиква" и "Женидба и удадба". Поред писања текстова за позоришне представе, Стерија је састављао и репертоар за позоришне дружине у Крагујевцу и Београду. Његова познатија потоња дела су: "Смрт Стефана Дечанског", "Хајдуци", "Београд некад и сад". По одласку из Србије написао је снажну сатиричну комедију "Родољубци", у којој је изнео неслагање са правцем који је био попримио српски покрет у Војводини. Она је штампана после Стеријине смрти.

Књижевну каријеру завршио је лирским, епским и дидактичким, али и песимистичким стиховима које је у Новом Саду објавио 1854. у збирци "Даворје". Овде је његова лирика прожета филизофским посматрањем живота и појединца у компликованом сплету општељудских односа. Уопште, многи од његових стихова написаних у последњим годинама живота, пуни су горчине и одражавају животни пут човека који је претрпео многе увреде и неправде. Све до пред смрт, Стерија је у ондашњим часописима објављивао сатиричне и поучне чланке и фељтоне.

Као писац прозних и историјских драмских текстова, Стерија је углавном преузимао стране узоре и по њима стварао српска књижевна дела. Много је читао класике античке и латинске књижевности, немачке и италијанске писце, али и Шекспира и Молијера. Угледајући се на њих, тражио је типове јунака у нашој историји и ондашњем српском друштву. Волео је историју, а од историчара нарочито Јована Рајића. Из његових радова је често узимао материјале за своје драме и романе.

Много су оригиналније његове комедије у којима је остварио низ аутентичних књижевних ликова и стекао репутацију нашег првог комедиографа. У комедијама је превазишао уобичајену уметничку имагинацију и уздигао се до нивоа реалистичког сликања људи свога доба. Исмева мане ондашњег грађанског друштва – покондиреност, надриученост, трговачки тврдичлук, а нарочито помодарство одн. имитацију западноевропског начина живота, стила и опхођења у богатим, али необразованим вршачким породицама. Доследан својој идеји о потреби српске просвећености, увек је, па и са позоришне сцене, подучавао; свака, па и наизглед обична шала из његових књижевних дела, на сцени је заправо имала функцију сатире.

Поред белетристике, писао је уџбенике и чланке из права, земљописа, немачког и латинског језика, као и из српске филологије и

историје. Многи од тих радова остали су у рукопису и дуго после Стеријине смрти били потпуно непознати јавности, јер их је његова удовица Ленка љубоморно чувала и скривала. После њене смрти, 1877. године, целокупна рукописна заоставштина Јована Стерије Поповића предата је Матици Српској.

Још пре доласка у Србију, Стерија се бавио организовањем позоришних дружина, а у Београду је учествовао у основању првог позоришта, названог Театар на Ђумруку. Оно је 1841. године отворено управо његовом трагедијом "Смрт Стефана Дечанског". Осим тога, Стеријин је и предлог из 1841. године да се у Кнежевини Србији оснује Српска академија наука. У законодавној процедури овај његов предлог је садржински потпуно подржан и усвојен, једино уз измену назива ове институције у Друштво српске словесности.

Укратко речено, Јован Стерија Поповић био је један оригиналан, свестран и веома талентован човек. Поред тога што је био родоначелник наше историјске драме, позоришних комада из савременог живота и комедиографије, био је и професор права, високи државни чиновник, законписац и друштвени прегалац уопште. У Србији је служио за углед целокупној првој генерацији школованих чиновника младе Кнежевине. Образован, вредан, савестан и у свему педантан, одскакао је од ондашњег, у Кнежевини Србији већ увреженог, стереотипа нехајног и поткупљивог бирократе. Уз књижевни опус, његово трајно дело по којем су га памтиле потоње генерације Срба, било је реорганизација целокупног школског система у Србији, али је остао упамћен и по идејама о потреби оснивања домаће академије наука, народног музеја и народног позоришта.

Prof. Dragan Nikolić, LL.D.
Full Professor,
Faculty of Law, University of Niš

Jovan Sterija Popović (1806-1856)

Jovan Sterija Popović was born in Vršac in 1806. His mother Julijana, a daughter of a renowned painter Nikola Nešković, was a respectable woman who enjoyed the highest reputation among the citizens of Vršac. She was popularly known as Jula Molerova (meaning “the wall-painter’s daughter”) due to the German term “*maler*” (a wall-painter) which was in the Hungarian province of Banat of that time frequently used to refer to painters. Jovan Popović got his nickname after his father Sterija, a merchant of Greek nationality and Tzintzar descent,¹ who originally came to Vršac to trade and do business but eventually married and remained to live there with his in-laws.

Ever since his earliest childhood, Jovan was a boy of fragile body and delicate health. He seldom took part in children’s games and mischief, spending all his pre-school years almost literally by his mother’s side. He took after his mother, inheriting her outstanding power of observation and perception, good manners, orderliness and responsibility. Sterija had a younger brother Djordje, who died in 1870. As neither brother had posterity of his own, in his last will and testament Djordje bequeathed their family house located in the immediate vicinity of the Orthodox Cathedral in Vršac to the Orthodox Parish of Vršac, as an endowment “in support of the Serbian pupils of the Orthodox faith”.

Sterija started his education in the hometown of Vršac, where he finished primary and lower-grammar school. His schooling was sporadically interrupted as his father wanted to include him in the family trading business from his early age. Jovan was, however, opposed to this idea as he did not see his future in trade but in learning and further education. As early as in his lower-grammar school, he became a fervent reader and booklover. Keen of learning and reading, he read extensively whenever he could - day or night, keeping it secret from his father. Unfortunately, his mother suddenly died at the time when his further schooling was being decided; consequently, Jovan had to fight for himself and stand up to his strict father who could never put up with the idea that his son would not be his assistant and prospective heir of his trading business.

Sterija finished Higher Grammar School in Timisoara and Pest, and graduated from the School of Law in Kezmarok (Käsmark) - a historical

¹ *Tzinzars* were Hellenized Aromanian Vlachs who lived in the mountain range of Pindus in the regions of Thessaly and Epirus in Greece.

Slovakian town on the eastern slopes of the High Tatras mountain range, which was a significant cultural and educational center at the time. After finishing his law studies and passing the professional bar exam, Sterija went back to Vršac where he taught Latin in a private lower-grammar school in 1830. He started his own legal practice in 1836 but, discontent with his work in advocacy, he wanted to move to the Principality of Serbia. In evidence, there is a letter to Vuk Stefanović Karadžić from 1832, where Sterija requested his advice on the issue and asked Vuk to recommend him to the official authorities in the Principality of Serbia.

On 26th August 1840, Sterija applied for the position of a professor of law at the newly-established Law Department at the Lyceum in Kragujevac. The fact that the Ministry of Education of the Principality of Serbia printed the job advertisement both in the Serbian newspapers ("*Novine srbske*") and some Pest newspapers illustrates that Serbia did not have a large number of well-educated teaching staff and heavily relied on the helping hand of the Hungarian Serbs. On 4th of September, only two days after his application had been filed, Sterija was informed by the Ministry of Education that he was accepted for the position of a professor of law at the Lyceum, and recommended to come to Serbia by 15th September at the latest. Thus, Jovan Sterija Popović became a professor of the first generation of Serbian legal professionals. Their education seems to have been extremely significant for the government authorities at the time because there is evidence that that the nine students of law at the Jurisprudence Department at the Lyceum took their half-year exams on 3rd February 1841 in the presence of Prince Mihailo Obrenović himself. This piece of news from Kragujevac was printed on the first page of the official "Serbian Newspapers" ("*Novine srbske*") of 15th February 1841.

In the dramatic political turmoil that struck Serbia in the autumn of 1842, marked by the dethronement of Prince Mihailo Obrenović and the enthronement of Aleksandar Karadjordjević, the new Temporary Government nominated Jovan Sterija Popović Head of the Ministry of Education on 26th October 1842. Reluctant to accept this position, he immediately wrote a letter to the Government asking them not to appoint him, and explaining that he preferred to keep his tenure as a law professor at the Lyceum. Despite his wishes, the government authorities did not change their decision, and Sterija was officially appointed Head of Education in the joint Ministry of Justice and Education. The Minister in charge of the Ministry was Mr. Paun Janković - Baća (until 23rd January 1847), who was succeeded by Aleksa Janković (until 10th March 1848). As neither of them was neither interested nor involved in the field of work of the Head of Education, Sterija's organizational and reformatory competences were in full swing during his six-year term of office in the state

administration. On 11th March 1848, he resigned from his office with the Ministry of Education and, after a short while, left the Principality of Serbia.

Soon after his departure from Serbia, Sterija was offered the position the Principal of the Serbian schools in Timisoara, whereas in 1853 he was offered the position of the Principal of the Grammar School in Novi Sad. He refused both of these offers and spent the rest of his life in his hometown Vršac, living a secluded life entirely dedicated to literature. Many of his contemporaries cannot help noticing that after his return from Serbia had an air of a bitterly disappointed man.

His irrevocable resignation submitted to the government authorities of the Principality of Serbia was officially justified by his poor health; however, the actual reasons were explained in a letter to his brother Djordje. In fact, when the Minister Aleksa Janković resigned from his office on 19th March 1848, the government appointed Stevan Stevanović - Tenka new Minister of Justice and Education. Sterija did not want to work and cooperate with him because he believed that Stevanović was one of those who encouraged the head-hunt against the Hungarian Serbs, people originally born across the river Sava but who were in official state service in the Principality of Serbia. Actually, Sterija showed solidarity with Aleksa Janković who believed that the government silently supported the campaign led by the political group of Toma Vučić-Perišić against the so-called “Schwaben-Serbs” – the derogatory term frequently used to refer to the Hungarian Serbs who held official state positions in the Principality. They were accused by part of the general public that they had allegedly taken some of the most important administrative offices in the Principality of Serbia, and imposed their political influence and reformatory ideas. Their presence in Serbia was generally considered detrimental to the interests of the “homeland sons”, young Serbian intellectuals who were born and educated in Serbia but who allegedly couldn’t get employed in the state administration because of the alleged undue competition, dominant position and arrogant conduct of the “Schwaben-Serbs”.

The most significant and long-lasting accomplishment of Jovan Sterija Popović in the position of the Head of the Ministry of Education was the reform of the Serbian education which was, for that time, institutionally established on a modern basis. He is the author of the first comprehensive Serbian Act on education and teaching in schools, “The Organization of Public Schools” of 23rd September 1844. He was also the author of the entire body of orders and guidelines aimed at the introduction and subsequent implementation of this Act. The public education system comprised three-year primary schools in villages, four-year primary schools in towns, four-year lower-grammar schools in Čačak, Negotin and Šabac, and full six-year Grammar School in Belgrade (which also

provided education for prospective teachers and military officers). For the first time, the system also included three-year crafts and trade vocational schools, which were the only schools that were available both on the full-time and part-time basis. The new Act contained the curricula and syllabi for all these types of schools, including the required number of teachers and professors. This Act also prescribed the teaching curricula for further studies at the Lyceum, which was still divided into two departments: Departments of Philosophy and Law.

As a prolific literary writer, Sterija had a deep impact on the Serbia cultural history of the time. In his schooldays, he started writing poetry; his first poems were printed in Timisoara when he was 17. His first historical novel "*The Battle of Kosovo*" was published in Budim in 1828. Shortly afterwards, he wrote his first scripts for theatre performances. Later on, he largely departed from the sentimental-romanticist style and primarily turned to writing satires, the most famous of which were "*Liars and Archliars*", "*The Miser, or Kyr-Yanya*", "*The Wicked Wife*", "*All Aids and Graces*", and "*Marriages and Weddings*". Apart from writing theatre scripts, Sterija also participated in putting together the seasonal list of plays for the theatres in Kragujevac and Belgrade. His most famous dramatic pieces of a later date were "*The Death of Stefan Dečanski*", "*The Outlaws*", and "*Belgrade - the Past and the Present*". After leaving Serbia, he wrote a powerful satirical comedy "*Compatriots*", which was published only after his death, where he asserted his disagreement with the pseudo-patriotism and the direction the Serbian movement in Voivodina after 1848.

The very last works in Sterija's literary career was pieces of lyrical, epic and didactic poetry, highly pessimistic in expression, which were published in Novi Sad in 1854 in the collection called "*Davorye*" (poems on patriotism, loneliness and resent). In this collection of poems, his lyricism is permeated with philosophical reflections on life and the role of the individual in the intricate complexities of human relations and affairs. Generally, many of his poems written in the last few years of his life were filled with bitterness, reflecting the life of a man who had stood a great deal of impudence and injustice. Before he died, Sterija also wrote satirical and didactic articles and feuilletons, which were published in different magazines.

Sterija's novels and historical dramas were essentially based on the works of foreign authors which were used as raw-models for creating authentic works of Serbian literature. He extensively read the classical literary works of Ancient Greece and Rome, German and Italian authors, as well as Shakespeare and Moliere. Drawing upon these models, Sterija was on a quest for archetypal heroes in the Serbian history and society of the time. He loved history,

particularly the work of the historian Jovan Rajić, frequently using his historical records as a source of materials for his own dramas, satirical plays and novels.

Much more original in expression were his comedies, which secured his reputation of the first Serbian comedigrapher. By creating an array of authentic literary characters, in his comedies Sterija moved beyond the conventional artistic imagination of the time and managed to provide a highly realistic portrayal of people of his time. He ridiculed the drawbacks and shortcomings of the middle class society, particularly the townfolk, mocking their pretences and conceit, their pseudo-erudition, parsimony and traditional tradesmen tightfistedness; he particularly mocked their mannerism and keeping up with the latest fashion in imitation of the western European lifestyle, manners and social communication which was most prominent in prosperous but uneducated families in Vršac. Consistent to his idea on the necessity of bringing education and enlightenment to the Serbs, Sterija took every single opportunity to teach, even on the theatre stage. Thus, even a simple joke from his literary work had a function of satire when used on the theatre stage.

Apart from fiction, Sterija also wrote textbooks and articles on law, geography, German and Latin languages, Serbian philology and history. Many of these works remained in manuscripts and were completely unknown to the general public long after Sterija's death as they were concealed and jealously kept secret by his widowed wife Lenka. After she died in 1877, the entire manuscript legacy of Jovan Sterija Popović was given to the Matica Srpska (the oldest cultural and scientific institution in Voivodina).

Even before coming to Serbia, Sterija had been engaged in assembling theatrical groups. While in Belgrade, he took part in establishing the first theater called "Theater on *Djumruk*". On the theatre opening night in 1841, the first performance ever played at this theater was Sterija's tragedy "*The Death of Stefan Dečanski*". In 1841, Sterija also submitted an official proposal to establish the Serbian Academy of Science in the Principality of Serbia. His proposal was completely upheld and conceptually adopted in the legislative procedure with just a small modification regarding the name of the institution, which was called the Serbian Learned Society.

In brief, Jovan Sterija Popović was a creative, resourceful and ingenious man of many talents. Beside the fact that he was the father of the Serbian historical drama, comedigraphy and theatre plays on contemporary life, Jovan Sterija Popović was also a professor of law, a high-rank state official, a lawmaker, and a proponent of social well-being. As a person of reputation, he was a raw-model to the entire first generation of educated state officials in the newly-established Principality of Serbia. Being well-learned, hard-working, conscientious and pedantically thorough in everything he did, Sterija managed

to distinguish and separate himself from the deeply-rooted stereotyped image of an indifferent and corruptible bureaucrat. In addition to his literary opus, one of his most long-lasting achievements was the reorganization of the entire public education system in the Principality of Serbia. Successive generations of Serbs would also remember him by his progressive ideas to establish the National Academy of Sciences, the National Museum and the National Theatre.

Проф. др Гордана Станковић
Правни факултет Универзитета у Нишу

UDK 34:378.147

ЈОВАН СТЕРИЈА ПОПОВИЋ – ПРОФЕСОР ЛИЦЕЈА

Апстракт

У раду се излажу резултати ангажовања Јована Стерије Поповића, као једног од првих професора права на Лицеју, и указује на његов допринос на плану утемељења појединих правних наставно-научних дисциплина и, посебно, креирању првог наставног програма из грађанског процесног права.

Кључне речи: *Јован Стерија Поповић, Лицеј, правничко образовање, грађански судски поступак, наставни програм.*

1. Један из плејаде српских правних писаца из 19. века који је по свом професионалном раду и ангажовању значајан за развој српске правне науке и правничког образовања је и Јован Стерија Поповић, који је широкој јавности познатији као књижевник. Стеријин књижевни опус бацио је у заснак његов допринос развоју наше правне мисли¹ иако је Стерија био правник по образовању и, поред књижевних дела по којима је познат и славан, написао је и објавио преко шездесетак стручних радова, међу којима је и велики број уџбеника² из различитих научних области.³

¹ О томе: Врачар, С. – Почаст Стеријом подвижничком спису, Гласник АКВ, 7-8/96, стр. 259.

² Написао је „Латинску граматiku за употребленије гимназијалне младежи“, „Латински буквар“, „Кратко математично и јестествено земљеописаније“, „Немачку граматiku“, „Општа знања сваком Србину нужна“, „Немачку језиковку“, „Прва поњатија исчислителног и јестатственог земљеописанија“ и др. У његовој заоставштини пронађени су рукописи из области права: „О грађанском праву“, „Реторика“, „О старим законима српским“, „Природно право“.

³ Милићевић, М. Ђ. – Поменик знаменитих људи у српског народа новијега доба, Слово Љубве, Београд, 1979, стр. 564.

Мало је познато да Јован Стерија Поповић припада првој генерацији српских професора права који су деловали у периоду кад је Лицеј премештен из Крагујевца у Београд и кад је добио прву годину студија права. У време кад је у Србији било мало писмених становника⁴ и кад је започело школовање првих правника, на Лицеју су утемељене поједине савремене наставно-научне дисциплине и креирани први програми образовања правничких кадрова у Србији. За то је посебно заслужан сам Јован Стерија Поповић. Као један од првих наставника права на Лицеју, Јован Стерија Поповић је увео грађанско процесно право, као наставно-научну дисциплину, у наставни програм Лицеја, на самом почетку његовог рада и креирао први наставни програм за овај наставни предмет.

2. Јован Стерија Поповић, један из плејаде школованих Срба који су живели у Аустроугарској, постао је професор на Лицеју,⁵ у својој тридесетичетвртој години живота.⁶ После завршених студија права у Кежмарку (Словачка),⁷ професуре у гимназији⁸ и праксе у адвокатури,⁹ Јован Стерија Поповић се јавио на конкурс који су објавиле српске власти за наставника у Лицеју 1840. године.¹⁰

⁴ Према подацима који се односе на нешто каснији период и који се налазе код Слободана Јовановића („Уставобранитељи и њихова влада (1838 -1858)“, Београд, 1912, стр. 37), у време кад је донесен СГЗ, 1844. године, међу председницима судова био је само један правник, тројица су имала нешто више од основне школе, тројица су била неписмена, а десеторица су само знала да се потпишу. Међу судијама – члановима суда било је неписмених двадесет и један, слабописмених четрнаест, а петнаесторица су учили нешто више од основне школе. Међу њима само један судија је био правник.

⁵ Јован Стерија Поповић је знатно пре но што је из Аустроугарске дошао у Србију, имао жељу да живи и ради у Србији. О томе сведочи и писмо које је упутио Вуку Стефановићу Караџићу. О томе: Грујић, В. – Школско реформаторски рад Ј. Ст. Поповића у Србији 1840-1848, САНУ, Београд, 1956, стр. 22.

⁶ Рођен је 1. јануара 1806. године у Вршцу.

⁷ Јован Стерија Поповић студирао је реторику и књижевност („појезију“) у Темишвару, философију у Пешти, а права у Кежмарку, Словачка. Студије права је завршио 1830.г.

⁸ Јован Стерија Поповић је од 1830. до 1836. године предавао је латински језик у приватној полугимназији.

⁹ После завршених студија Јован Стерија Поповић је положио адвокатски испит, али се одмах није бавио адвокатуром. Адвокатуром се бавио од 1836. до 1840. године. Адвокатски позив није много волео, а од адвокатуре није имао финансијске користи. О томе: Милићевић, М. Ђ. – Поменик знаменитих људи у српског народа новијега доба, Слово Љубве, Београд, 1979, стр. 564.

¹⁰ Видети текст конкурса код: Љушић, Р. – Лицеј 1838 – 1863, Зборник докумената, Београд, 1988, стр. 103. Грујић наводи податак да је конкурс објављен и у пештанским новинама. Видети: Грујић, В. – Школско реформаторски рад Ј. Ст. Поповића у Србији 1840-1848, САНУ, Београд, 1956, стр. 24.

Министарство просвете (Попечитељство Просвештенија) предложило је кнезу Михајлу Обреновићу да се, поред дотадашња два професора, на Лицеју ангажује још један професор који би предавао правне науке. Министарство је сматрало да један од професора треба да предаје природно право и јавноправне науке, а други професор Историју законодавства и Статистику. Нови, трећи професор би требало да предаје Положително право Очечства нашег и начин поступка судејског.¹¹ Кнез је прихватио предлог Министарства и затражио о томе мишљење Савета. Пошто је Савет дао позитивно мишљење, кнез је донео одлуку о ангажовању трећег професора права.

Конкурс („објавленије“) је објављен у Новинама српским 3 (15) августа 1840. године у бр. 31.¹² У тексту конкурса је било наведено да се тражи лице које ће правне науке предавати на матерњем, српском језику, које је завршило студије права са „отменим успехом“ и које има практично искуство. Од кандидата се тражило да у пријави на конкурс наведу и то које су вероисповести, колико имају година, каквог су морала и чиме су се до тада бавили, као и да приложе потребне доказе.¹³ У конкурсу је била наведена и висина плате коју ће примљени професор примати.

У пријави на конкурс¹⁴ упућеној Министарству просвете, Јован Стерија Поповић је, између осталог, навео да је положио адвокатски испит са похвалним успехом, да је био заклет адвокат са искуством у парничним стварима, да познаје мађарско и аустријско право и да је објављивао радове на српском и латинском језику.¹⁵ Поред тога, Стерија Поповић је у пријави навео да жели да његово ангажовање као професора буде третирано као пробни рад, али тако да он потраје дуже због сложености и значаја професорског посла који захтева озбиљну припрему и проверу, као и да би професорска плата, због скупоће и тешкоће око набавке литературе, требало да износи 800 талира годишње.¹⁶

¹¹ Видети: Пржић, И. – Оснивање Правног факултета у Србији, Архив за правне и друштвене науке, 1-2/1940, стр. 9.

¹² Податак код: Љушић, Р. – Лицеј 1838 – 1863, Зборник докумената, Београд, 1988, стр. 103.

¹³ У тексту конкурса су били наведени не само услови које је кандидат за професора Лицеја требало да испуни, већ и подаци о годишњој плати која би одговарала правничком образовању и практичном искуству у струци. Осим тога, уколико изабрани кандидат не би показао педагошке способности и вештине у предавању и његови слушатељи не би показали задовољавајући успех, престало би ангажовање у настави.

¹⁴ Јован Стерија Поповић је поднео пријаву 26. августа 1840. године.

¹⁵ Видети: Љушић, Р. – Лицеј 1838 – 1863, Зборник докумената, Београд, 1988, стр. 104.

¹⁶ Ibidem.

Поред Јована Стерије Поповића, на конкурс су се јавила још два кандидата.¹⁷ Министарство просвете и Савет су се одлучили за Стерију Поповића због његовог успеха у образовању, практичног искуства, способности и књижевног угледа.¹⁸ Стерија је одмах позван да дође у Србију и да започне са радом у настави. Стерија је, пошто је добио пасош и сагласност аустроугарских власти,¹⁹ одмах дошао у Србију и започео своју професорску каријеру као привремени професор. Релативно брзо, због постигнутих успеха у наставном раду, Стерија Поповић је постао редовни („дејствителен“) професор Лицеја.

Указ о његовом постављењу за професора Лицеја кнез Михајло је потписао новембра 1840. године и Стерија је положио заклетву децембра 1840. године.

3. У току своје професорске каријере на Лицеју, започете у јесен 1840. године, која је трајала до октобра 1942. године, када је постао начелник просветног одељења Министарства просвете, Јован Стерија Поповић је предавао на Лицеју Природно право и Куријални штил и Судејски ред при грађанским парницама.

Предавања из Природног права,²⁰ према Рајићевом наставном плану, Стерија је држао 1840/41 у Крагујевцу и 1841/42 године у Београду, са фондом од шест часова недељно.²¹ Рукопис ових његових предавања, који је сачуван, објављен је тек 1995. године.²²

Јован Стерија Поповић је сам креирао наставни програм Природно право које је представљало уводни предмет у правничко образовање и пружало елементарна знања о праву као друштвеном феномену. Програм Природног права обухватао је област теорије права, приватног права, теорије државе и међународног права.²³ Литерарну подлогу његових предавања чинило је тридесетиједно дело на немачком и латинском језику.²⁴

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Одлука о пријему Јована Стерије Поповића донета је само после два дана од пријема његове пријаве. Податак код: Грујић, В. – Школско реформаторски рад Јована Стерије Поповића у Србији 1840-1848, САНУ, Београд, 1956, стр. 24.

¹⁹ О томе: Грујић, В. – нав. дело, стр. 25.

²⁰ Пуни наслов курса гласио је „Приватна и народна права Разума“.

²¹ Грујић, В. – нав. дело, стр. 116.

²² „Природно право Јована Стерије Поповића“; Матица Српска, Нови Сад, 1995 и Јован Стерија Поповић: „Природно право, Реторика“, Службени лист, Београд, 1995.

²³ О томе: Лукић, Р. – Предговор, Природно право Јована Стерије Поповића, Нови Сад, 1995, стр. 6; Поповић, М. - Стеријино „Природно право“, Гласник АКВ, 7-8/96, стр. 282.

²⁴ Грујић, В. – нав. дело, стр. 118-119.

У време кад је започело школовање првих правничких кадова на Лицеју, рад на доношењу Грађанског законика био је још увек у току тако да није било услова да професори права држе предавања из Грађанског права, нити су први школовани правници на Лицеју могли да стекну основна позитивноправна знања из домена грађанског материјалног права. То је и био разлог што се Јован Стерија Поповић залагао за увођење Римског права у наставни план Лицеја како би први српски правници школовани у земљи стекли елементарна знања из грађанског права.²⁵ Свој предлог за увођење Римског права у наставни план Лицеја образлагао је, између осталог, и тиме што је римско право темељ и основ свим грађанским законцима и што се оно предаје и изучава на европским универзитетима. Стерија је имао и жељу и намеру да предаје римско право. Да би могао да се благовремено припреми за наставу из овог предмета, Стерија је молио да Министарство благовремено донесе одлуку о његовом предлогу да римско право уђе у наставни план Лицеја да би се он преко летњег распуста припремио за наставу из овог предмета тако што би припремио „компендијум“.²⁶ Из тога се види да је Стерија имао намеру да сачини неку врсту приручног уџбеника.

Министарство просвете је послало професора Стерију Поповића у Беч да присуствује испитима српских питомаца који су се школовали у Бечу. За време свог боравка у Бечу, Стерија је упознао Вука Караџића са својим идејама о настави из римског права на Лицеју и, захваљујући ангажовању Вука Караџића, одобрен је Стеријин програм за наставу из Римског права²⁷ и препоручено му је да започне са припремама и да се у току свог боравка у Бечу снабде неопходном литературом.²⁸ Касније, кад је 1844. године донет Српски грађански законик, сам Стерија је, као начелник Министарства просвете, донео акт о промени наставног плана и предавања из Грађанског права уврстио у наставни план.²⁹

4. Изучавање грађанског процесног права у Србији започело је 1841.г. на Лицеју управо захваљујући Јовану Стерији Поповићу.³⁰

²⁵ Видети: Љушић, Р. – Лицеј 1838 – 1863, Зборник докумената, Београд, 1988, стр. 177.

²⁶ Компендијум (compendium) на латинском значи: извод, кратка садржина.

²⁷ Министарство је Стерију о прихватању његовог предлога обавестило писмом које је било упућено Вуку Караџићу. О томе: Љушић, Р. – Лицеј 1838 – 1863, Зборник докумената, Београд, 1988, стр. 178 у напомени.

²⁸ Податак код: Грујић, В. – *op.cit.* стр. 27.

²⁹ Грујић, В. – *нав. дело*, стр. 87.

³⁰ Пре почетка рада Лицеја, нацрт наставног плана сачинио је Јован Рајић. „Системи правословни наука у Књажевско-Србској Академији Крагујевачкој“ из 1840. године,

Прва предавања из грађанског процесног права Јован Стерија Поповић одржао је у летњем семестру шк. 1840/41 године као "Увод у судејски грађански ред и куријални штит". Из самог наслова курса види се да су предавања обухватала, поред грађанског судског поступка, и судски (формалистички) стил.

Потребу за наставом из цивилне процедуре објаснио је сам Стерија Поповић у писму које је упутио Министарству просвете 14. јуна 1841. године, пошто је самоиницијативно одржао наставу из овог предмета. Министарство је прихватило његов предлог 17. јуна 1841. године,³¹ и Грађанско процесно право је постало део наставног плана Лицеја. Касније, према наставним плановима који су важили за Велику школу,³² Грађанско процесно право је постало неопходан и стални предмет на студијама права.³³

Стерија је био мотивисан низом разлога да самоиницијативно започне са наставом из грађанског судског поступка. С једне стране, то је, несумњиво, последица самог Стеријиног концепта природног права. Стерија је сматрао да појединци и грађани имају разна и различита субјективна права, која су природна и урођена. Само постојање грађанских субјективних права, по природи ствари, налаже и постојање правила о њиховој судској заштити у парници уколико она евентуално буду повређена. С друге стране, постојала је и неопходна нормативна основа. Устав Књажевства Србије од 1838. године, којим је била обухваћена основна уставна материја, признао је, поред политичких, и грађанска права у складу са основним политичким и економским принципима тадашњег буржоаског друштва.³⁴ Иако се међу гарантованим правима грађана није налазило и право на правну заштиту, као посебно јавно субјективно право, Уставом је била обезбеђена и гарантована судска заштита јер је била предвиђена организација судова и њихова надлежност и прокламован принцип законитости. Због тога је било сасвим природно

садржали су утврђен број предмета и часова. За Грађански судоред (Civilprocess) био је предвиђен фонд од четири часа недељно. Видети: Грујић, В. – нав. дело, стр. 86.

³¹ О томе и Пржић, И. – Оснивање Правног факултета у Србији, Архив, 1-2/1940, стр. 13.

³² Видети: Зборник закона и уредаба о Лицеју, Великој школи и Универзитету у Београду, Београд, 1967.

³³ После Јована Стерије Поповића, грађанско процесно право су предавали на Лицеју и Великој школи: Максим Симоновић, Димитрије Матић, Игњат Станимировић и Ђорђе Ђорђевић нпр., али ниједан од ових професора није написао систематско дело у коме би обрадио теорију и позитивно право ове наставно-научне дисциплине. То је тек пошло за руком проф. Андри Ђорђевићу.

³⁴ Детаљно: Кандић, Љ. – Устав од 1838. године, Устави Кнежевине и Краљевине Србије, 1835-1903, САНУ, Београд, 1988, стр. 61.

да будући правници у току свог школовања изуче организацију правосуђа и судску процедуру, као метод судске заштите грађанских субјективних права.³⁵ Поред тога, стање кадрова у тадашњем правосуђу несумњиво је указивало на потребу да се у програм образовања правничких кадрова укључи и изучавање цивилне процедуре.

Стерија је у току свог школовања изучавао грађанско процесно право, које је, као адвокат, примењивао у пракси и био је дубоко свестан значаја цивилне процедуре, не само за очување правног система једне државе, успостављање законитости и владавине права, већ и за заштиту субјективних грађанских права појединаца.³⁶

У акту који је упутио Министарству просвете, пошто је наставу одржао и самоиницијативно проширио наставни програм, Стерија објашњава да је то учинио из љубави према општем напретку.

Министарство просвете је прихватило Стеријин предлог 17. јуна 1841. године и грађанско процесно право је постало наставна дисциплина која се предаје и оцењује на испитима.

Касније, кад је постао начелник у Министарству просвете, Стерија је упутио акт априла 1843. године којим је одредио да се после завршене прве године у којој се студирало Право природно, Политичке науке и Штатистика, на другом курсу слуша и полаже: Право римско, Право криминално филозофичко и судејски поступак при грађанским парницама и криминалним иследванијима. Према Стеријиној одлуци, професор Природног права предавао је Право римско, професор Штатистике предавао је Право криминално, а професор политичких наука „Судејски поступак у форми и штилу“. Касније, после доношења Српског грађанског законика, почетком 1844. године, уместо Римског права, предаван је Законик грађански српски.

5. У време кад је Стерија започео прва предавања из грађанског судског поступка, организационим прописима у Србији су били установљени судови, као специјализовани органи за пружање правне заштите. Нормативну подлогу његових предавања из представљале су, пре свега, одредбе Устава Књажевства Србије од 1838. године. Одредбама чл. 30-37. овог Устава биле су постављене основе судске организације.

³⁵ Детаљно о томе: Станковић, Г. – Петрушић, Н. – Право на правну заштиту у српском праву - историјска ретроспектива, Зборник радова „Србија 1804 – 2004“, Правни факултет, 2005, стр. 205.

³⁶ Интересантан је податак да Стерија, као адвокат, није штитио само туђа субјективна права, већ и да је и сам дуго водио сопствену парницу, ради заштите својих права. О томе видети: Токин, М. – Јован Стерија Поповић као адвокат, Гласник АКВ, 4/54, стр. 1.

Установљена су три суда за "испуњење правосудија": примирителни судови у селима, првостепени судови у варошима и Велики (Апелациони) суд у престоници. Судство је потпуно било уређено Привременим устројством примирителних суда од 17. јуна 1839. године,³⁷ Устојством окружних суда³⁸ и Устројством Великог (Апелационог) суда од 26. 1. 1840.³⁹

Предавања о судовима и њиховој организацији била су предмет изучавања и у другим наставним дисциплинама које су се предавале на Лицеју.

6. Предавања из грађанског судског поступка која је Стерија одржао првој генерацији правника обухватала су следеће теме: "О парницама вопште. О редовним парницама. О бранитељу. О доказивању. О писменим доказницама. О сведоцима. О заклетви. О пресуди. О апелати. О извршењу пресуде".⁴⁰

Стеријин програм предавања из грађанског судског поступка представља само "костур науке о грађанској процедури судској", који је он у својим предавањима детаљно објашњавао у недостатку адекватне законске процесне подлоге. Предавања из грађанског судског поступка која је одржао првој генерацији правника, према акту који је упутио Министарству просвете, Стерија је конципирао према свом познавању аустријске процедуре и упозорио је Министарство на тешкоће у извођењу наставе из процесног права у ситуацији кад нема закона којим се парнични поступак детаљно уређује.⁴¹

Програм Грађанског процесног права, који је саставио Стерија, као нормативну подлогу могао је да има само оскудна функционална правила која су била садржана у тадашњим правилима која су се односила на

³⁷ Сборник закона и уредба и уредбени указа издани у Књажеству србском, I, стр. 236-240.

³⁸ Зборник I, стр. 182-195.

³⁹ Зборник I, стр. 196-200.

⁴⁰ О првом наставном плану и програму из грађанског процесног права видети: Љушић, Р. – Лицеј 1838 – 1863, Зборник докумената, Београд, 1988, стр. 142; Пржић, И. - Оснивање Правног факултета у Србији, Архив, 1-2/40, стр.14; Грујић, В. – на. дело, стр. 26; Лукић, Р. - Јован Стерија Поповић - професор природног права на Лицеју, Анали, 1/57, стр.1; Станковић, Г. – Схватање Андре Торђевића о циљу, субјектима и предмету парнице, Научно наслеђе Правног факултета у Београду, 1841 – 1941, Правни факултет, Београд, 1994, стр. 143, напомена бр. 9; Свилановић, Г. – Скица развоја грађанског процесног права на Правном факултету у Београду, Научно наслеђе Правног факултета у Београду, 1841 – 1941, Правни факултет, Београд, 1994, стр.192.

⁴¹ Пржић, И. – нав. дело, стр. 13.

окоужне судове.⁴² У двадесетак одредаба ових правила биле су садржане норме које су се односиле на подношење тужбе, одбрану од тужбе, рочишта, сведоке, заклетву.⁴³

7. Потреба за теоријском изучавањем грађанског процесног права у Србији у првој половини 19. века била и приоритетна и ургентна. Правила о грађанском судском поступку у српској држави у време кад је Стерија започео да предаје грађанско процесно право нису још увек била кодификована. Све до 1825. године у Србији нису постојала детаљна правила о поступку пред судом у грађанскоправним стварима,⁴⁴ иако је број покренутих поступака пред судом био у сталном порасту,⁴⁵ што је била последица новоуспостављаних правних односа у српској држави. Мада је био успостављен судски систем, недостатак процесних правила јасно је показивао да нису постојали сви неопходни нормативни инструменти за остваривање правне заштите, што је у великој мери умањивало напредак остварен успостављањем судског система. Истовремено, непостојање функционалних процесних правила приморавало је судије да прибегавају импровизацијама у поступању, што је доводило до правне несигурности странака у самом поступку и умањивало квалитет правне заштите.⁴⁶

После доношења Устава из 1838. године, чија је скоро трећина чланова била посвећена судству, поједина процесна правила била су

⁴² Видети: Чизмовић, М. – Станојевић, П. – Развој процесних права у старој Црној Гори и Србији, Приштина, 1993, стр. 203.

⁴³ О томе: Чизмовић, М. – Станојевић, П. – Развој процесних права у старој Црној Гори и Србији, Приштина, 1993, стр. 203.

⁴⁴ Прва процесна правила о поступању пред судовима у грађанско-правним стварима била су садржана у Наставленију магистратима од 18.6.1825. године, које је издао Општенародни суд у Крагујевцу уз сагласност Кнеза Милоша, и које је допуњено 1825. године. Један од главних захтева, истакнут на самом почетку уставобранитељског режима, био је да се што пре превазиђе постојећа правна несигурност тако што ће бити уређена судска процедура.

⁴⁵ Слободан Јовановић наводи податак да је 1843. године пред првостепеним судовима вођено 5880 парница, а већ 1849. године два пута више – укупно 10980 парница. (Јовановић, С. – Уставобранитељи и њихова влада (1838-1858), Београд, 1912, стр. 18). Појава повећаног броја парница пред судовима привукла је пажњу тадашњих правних писаца, који су покушали да утврде узроке ове појаве. (Видети: Симић, А. – Неколико чланака на ползу отечества нашега, Београд, 1852, стр. 31).

⁴⁶ Детаљно о томе: Станковић, Г. - Петрушић, Н. – Право на правну заштиту у српском праву – историјска ретроспектива, Зборник радова „Србија 1804 – 2004“, Правни факултет, 2005, стр. 205.

садржана у разним законима, наредбама и уредбама тога времена.⁴⁷ Пошто је донет Устав из 1838. године, интензиван је рад на изради и доношењу општих правних аката, којима је, између осталог, регулисан и поступак пред судовима у грађанскоправним стварима. Таква ситуација на нормативном плану трајала је све до 1853. године кад је донет први Закон о судејском поступку у парницама грађанским од 21.10.1853. године. Касније, нови процесни закони били су донети 12.2.1860. и 20.2.1865. године.

8. Захваљујући Стерији Поповићу, грађанско процесно право је дефинитивно постало предмет самосталне научне дисциплине која се изучавала на Лицеју као део правничког образовања. Стерија је, као идејни творац првог наставног програма из грађанског процесног права, истовремено започео прву теоријску обраду грађанског процесног права. То је, истовремено, био и необорив доказ да грађанско процесно право представља самосталну грану јавног права, различиту од приватног грађанског права. То показује, истовремено, да су се и у Србији оног доба, на научном плану, пратили и следили токови европске правне мисли и да Србија оног времена, захваљујући Стерији Поповићу, никако и нипошто није била научна провинција.

9. Стеријин програм Грађанског процесног права показује да је он у оквиру ове наставно-научне дисциплине предавао, поред парничног процесног права и извршно процесно право у складу са схватањем које је доминирало и у законодавству и у теорији оног времена. Сам поступак извршења третиран је као природно и правно продужење парничног поступка. Он се није раздвајао од парничног поступка, као поступка утврђења, нити се третирао као самостална институција. Стерија је, у складу са тада владајућим схватањима о односу парничног и извршног поступка, сматрао да парнични и извршни поступак нису засебне појаве већ два повезана стадијума грађанске парнице која обухвата, с једне стране, утврђење, а с друге стране, принудно извршење спорних и повређених субјективних грађанских права. Стерија Поповић третира извршни поступак као део спорне јурисдикције у којој он представља завршну фазу парнице. У тој фази поступка, суд коначно спроводи

⁴⁷У периоду уставобранитељске владавине релативно мали број општих правних аката носи назив закона; много је више оних које је законодавац назвао "устројством", "уредбом", "указом", "наставленијем" или, једноставно, "правилом". (Николић, Д. – Први покушај прераде грађанског законика у Србији 1892-1835. године, Зборник радова Правног факултета у Нишу, 1981, стр. 29).

принудно извршење грађанског субјективног права да би се успоставио нарушени поредак објективног права.

10. Највећи број тема у Стеријином програму заузимају питања која се односе на доказивање и поједина доказна средства, што је, с једне стране, у складу са тадашњим схватањима о значају доказивања за решавање спора, а с друге стране, показује да је Стерија, захваљујући свом практичном искуству у адвокатури, знао значај доказивања за утврђивање истинитости спорних чињеница и законитост одлуке којом се решава спор.

11. Стерија Поповић је настојао да наставу на Лицеју унапреди низом мера да би студенти стекли што квалитетније знање и неопходне правничке вештине. Због тога су на првом годишњем испиту правника, студенти Лицеја су полагали усмени⁴⁸ и писмени испит из Грађанског процесног права.⁴⁹

Писмени испит је имао практични карактер. Практични део испита обухватао је три задатка на којима се проверавало знање из парничног поступка.⁵⁰ Стерија је студентима задавао, као практични задатак, да напишу тужбу, одбрану или пресуду.⁵¹ Писмени, практични део испита, Стерија је, са испитним записницима, достављао Министарству просвете.⁵²

12. Јован Стерија Поповић је посебну пажњу поклањао наставним методама. Посебно је значајно да је био против ондашње механичке методе у настави која се сводила на диктирање („казивање у перо“) због

⁴⁸ Усмени испит који је на Лицеју полагало првих девет студената је био изузетно значајан политички и културни догађај за читаву Србију. О одржаном испиту из Природног права и Штатистике писале су 15. фебруара „Новине српске“ на насловној страни. Испиту су присуствовали, поред кнеза Михајла, чланови Савета и министар просвете. Поред професора, питања је постављао и сам кнез и учествовао у дискусији. На крају првог испитног дана, кнез се похвално изразио о раду првих професора и успеху првих студената права. О томе: Грујић, В. – нав. дело, стр. 26.

⁴⁹ На првом годишњем испиту из грађанског процесног права, практични део испита је имао три задатка кроз која је проверавано знање из парничног поступка. У првом задатку се радило о дугу од 207. гроша, у другом је био у питању дуг од 10 талира, а трећи задатак се односио на наследство куће после смрти власника (тужена је удовица као незаконити држалац, пошто је постојао тестамент у корист удовичиног сина). Податак код: Грујић, В. – нав. дело, стр. 85.

⁵⁰ Податак код: Грујић, В. – нав. дело, стр. 85.

⁵¹ Према подацима код Грујића (Грујић, В. – на. дело, стр. 85),

⁵² Видети: Пржић, И. – нав. дело, стр. 16.

недостатка уџбеника. С друге стране, хватање бележака по диктату, није довољно за озбиљно студирање. Нажалост, за разлику од Природног права, нису сачувана Стеријина предавања из грађанског процесног права која би, због његовог познатог залагања за изградњу научне терминологије, била драгоцен извор сазнања о његовим научним ставовима.

13. Несумњиво је да је Јован Стерија Поповић, као први наставник грађанског процесног права у Србији, поставио нашој процесној науци њене темеље и тако фундирао њен даљи развој и изградњу.

Prof. Gordana Stanković, LL.D
Full Professor,
Faculty of Law, University of Nis

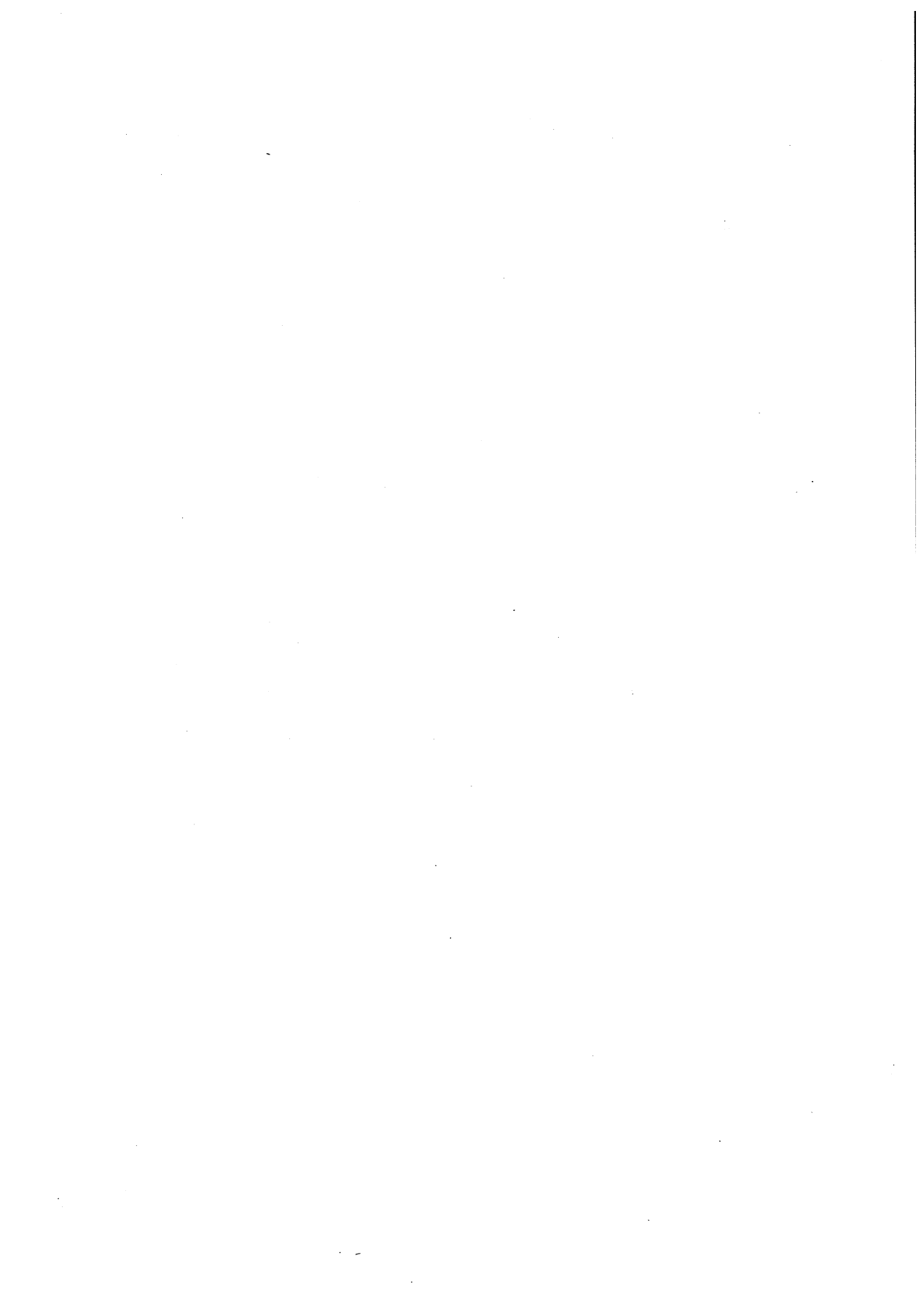
JOVAN STERIJA POPOVIĆ – A LYCEUM PROFESSOR

Summary

Jovan Sterija Popović (1806-1856), a distinguished Serbian literary writer, was a lawyer by education and an author of legal articles. In the course of his professional career, he worked as a grammar school teacher and a barrister in Vršac, as one of the first professors of law at the Lyceum in Kragujevac and, later on, as a Minister of Education.

In this paper, the author describes the academic career of Jovan Sterija Popović as a professor at the Lyceum, with special emphasis on his contribution in the field of legal education. Not only did he endeavour to establish certain academic and scientific legal disciplines but he also wanted to improve the instruction at the Lyceum so that the first generations of educated lawyers in Serbia could obtain the most competent knowledge and the necessary legal skills for their future professional careers.

As the first professor of civil procedure in Serbia, Jovan Sterija Popović created the first syllabus for teaching the law of civil procedure, thus laying the foundations for the further development and expansion of this academic and scientific discipline.

Проф. др Мирољуб Симић,
Правни факултет у Нишу

UDK 340.122

ПОЈАМ ПРАВА У ПРИРОДНОМ ПРАВУ ЈОВАНА СТЕРИЈЕ ПОПОВИЋА

Апстракт

Аутор анализира Стеријин појам права у објективном и субјективном смислу. Закључује да је Стерија појам права одредио у духу природног (умног) права кантовске оријентације.

Кључне речи: Стерија, објективно и субјективно право, ум, слобода, Кант.

I

Тражење одговора на питање шта је право, старо колико и само право, тежак је задатак, који до сада није довео до резултата који би био опште признат. Али и поред тога правни писци се утркују да одговоре на ово питање, сматрајући то питањем свог престижа и оригиналности свог дела.

И Јован Стерија Поповић поставља то питање и одговара на њега. Зато ћемо Стерију као правног писца посматрати управо кроз одговор на њега.

Појам права Стерија излаже у првој глави Природног приватног безусловног права у неколико параграфа (§14-§21).

Одређујући појам права Стерија полази од човекове природе, одређујући га као „осећајно умно створење“ које тежи „сталноме добру и благостању“. Али човек као умно створење подлеже законима разума. То значи да се може одати својим осећањима али и да их угуши и потчини уму. Човек може нешто да чини или не чини подстреством свог ума, докле „има своју вољу, он је слободан“. Као слободно биће, које је у стању да себи постави циљеве и да их оствари – човек постаје „лице“, слободни субјект.

Али, како човек живи у друштву, он је дужан да и друге људе посматра као себе. Тако да сви људи услед своје слободе и личног достојанства имају подједнака права да постављају себи циљеве и да их остварују.

Из горе реченог, Стерија закључује да је право „свако *смење*“, које одређује као „моралну могућност деловања у односу на друге“.

Међутим, како људи живе у друштву, намеће се нужност узајамног ограничавања својих слободних поступака. Стерија каже: „Нико, дакле, нема више слободе, до колико је потребно да се одржава своје лично достојанство, не сужавајући тиме слободно поље деловања других. Само су у том случају човекови поступци праведни, у противном су неправедни.“

Стерија сматра да је напред изложени закон „пермисивни закон“ јер произилази из „слободе да се чини“. Из овог закона се по Стерији може образовати и ограничавајући закон који би гласио: „Ти *мораш* све своје поступке тако ограничити како би лично достојанство других могла опстати“. Тако, пермисивни закон означава право а заповедни дужност која одговара том праву; јер ако неко има право, други су дужни да уважавају ово његово право.

То значи да имати право слободно спроводити допуштене поступке, а уважавати туђе право значи ограничавати своју могућност тако да и други се не ограничавају у уживању својих права. У противном долази до неправде, до повреде права.

Ако је човек ограничен или узнемирен у погледу својих права, мора му се дозволити да носиоца штете натера на поштовање свога права.

Ову дужност Стерија сматра принудљивом и тако право постаје принудно. Али се тиме не чини неправда штетнику, нити он има право да се супроставља таквој принуди.

На тај начин *смење* прелази у морање. Стерија каже: „Морална могућност овакве принуде, којем *смење* прелази у морање, заснива се на појму права...“

Стерија затим одређује право у објективном смислу: „Право, узето уопште, јесте одређивање спољног опсега деловања који је примерен (*angemessen*) личној важности свакога значи, онога који је у сагласности са слободом свакога другога“.

Субјективно право „јесте могућност да се оствари све оно поред чега може опстати друштвено стање слободних створења“.

Стерија подвлачи да оно што се слаже са правом је правично или праведно а да је неправично и неправедно оно што се праву противи. У том смислу, Стерија појашњава да се правда не може сматрати врлином, јер би се тада морала посматрати као унутрашње деловање, него „као

каквоћа спољашње активности“. Из овога произилази да је принуда правична само онда када се примењује на поступке противне праву.

У § 20 Стерија појашњава своје одређење права. Стерија каже да одређујући право „претпостављамо више неко смење, неку могућност, али не физичку могућност да се учини све оно што се природним снагама може постићи, него ограничену на неки познати и одређени предмет“.

Стерија напомиње да се право не узима као морална могућност у строжем смислу, нпр. када богат човек потражује дуг од сиромашног дужника. Иако овај захтев није у складу са дужностима љубави, он није неправичан.

Општи став, по Стерији, у појму права је и став да се као строги захтев може одржавати и задобити силом.

И у § 21 Стерија разјашњава своје одређење права, разграничавајући га од морала. Полазећи да је доказано да појам права и њему одговарајућа дужност искључује принуду као средство присиле, Стерија закључује да је „право идеја једногласија и могућност заједничког опстанка по коме се слободна област деловања једног слаже са обласћу деловања свих осталих и чини, тако рећи, неку врсту братског савеза – то му служи да повуче разлику између права и морала, јер је морал „идеја слоге између сваког ко слободно делује и њега самог, тј. његовог ума“.

По томе су закони права правила која имају за предмет да се оствари идеја права а закони морала да се оствари идеја дужности или врлине. У наставку критикује оне правне писце који изједначају право с моралом.

II

Из овог сажетог прегледа Стеријиног извођења појма права можемо рећи следеће.

Стерија право одређује у духу природног (умног) права кантовске оријентације. У Србији тог времена Стерија нема претходника у правом смислу. Док је припремао предавања из Природног права, Јован Филиповић у Србији објављује своју Филозофију права али у духу „јединствоватеља“, тј. спајајући право с моралом, шта Стерија не прихвата.

Стерија права повезује са слободом у кантовском смислу. „Право је, дакле, скуп услова под којима се самовоља једнога може сјединити са самовољом другог по неком општем закону слободе“ (Кант, Метафизика морала, Сремски Карловци – Нови Сад, 1993, стр. 32). Зато право посматра најпре из перспективе индивидуе у смислу *мети*. Дакле, право је *смење*.

Али, како је у идеји права и одржавање друштвене заједнице, то је могуће право повезати са слободом не у смислу неограничене, већ ограничене, која омогућава слободу и других индивидуа. Тако принуда у праву добија своје оправдање а да при томе не постаје његова главна одлика чиме се избегава и антиномија између принуде и слободе и права одваја од морала.

Јован Филиповић, такође присталица природног (умног) права, временски претходи Стерији, нешто другачије одређује појам права. Право подметно (у данашњем смислу субјективно) Филиповић одређује као „могућство рођења идеји правог сходно“ а предметно (објективно) права као „право у самом дејствију“. За разлику од Стерије, Филиповић идеју права извлачи из идеје моралног добра, тако да је право у подметности „изискивање моралног бића или изискивање да ми се добро издејствовати допусти“ (Философија права Јована Филиповића из 1839, године, Ниш, 1994, § 27, § 40). Дакле, право изједначаје са моралом, што Стерија одбацује.

Посматрано из данашње перспективе Стеријино одређење појма права има свој значаја. Вредност Стеријиног појма права треба тражити, пре свега, у његовом промишљању као „*смење*“, шта је било запостављено више од пола века у нашој правног књижевности, свдећи га на пројекцију физичке силе.

Др Мирољуб Симић, редовни професор
Правног факултета у Нишу

ПОЈАМ ПРАВА У ПРИРОДНОМ ПРАВУ ЈОВАНА СТЕРИЈЕ ПОПОВИЋА

Резиме

Аутор анализира Стеријино одређење права у објективном и субјективном смислу. Стерија право повезује са слободом у духу природног (умног) права на кантовски начин. Посматрана из перспективе појединаца право је смети, али идеја права је и одржавање друштвене заједнице. Тако је право ограничена слобода која укључује и принуду у очувању слободе других. Одваја право од морала.

Prof. Miroljub Simić, LL.D
Full Professor
Faculty of law, University of Niš

THE CONCEPT OF LAW IN THE NATURAL LAW THEORY OF JOVAN STERIJA POPOVIC

Summary

In this paper, the author analyses Sterija's definition of law in view of its objective and subjective aspect. Sterija associated law with freedom, perceived in the best spirit of Kantian natural law (law of reason). From the perspective of individuals, law implies the subjective right to do or not to do something, but the concept of law also includes the objective duty to preserve the social community. Thus, law implies the limitation of freedom which may also include some force and coercion, aimed at preserving the freedom of others. Sterija also makes a clear distinction between law and morality.

Key words: Sterija, objective and subjective law, individual, reason, freedom, Kant

Мр Дејан Матић
Правни факултет Крагујевац

UDK 340.122

ПРИРОДНО-ПРАВНА ТЕОРИЈА ЈОВАНА СТЕРИЈЕ ПОПОВИЋА

Апстракт

Овим радом се анализира теоријско-правна мисао Јована Стерије Поповића, нашег угледног књижевника, културног посленика, али и првог професора Природног права у нас. Размотривши укратко опште друштвене услове у којима настају први системи теорије и филозофије права у Србији у првој половини 19 века, аутор приступа анализи Стеријиних теоријскоправних промишљања, посебну пажњу посвећујући уводу Природног права у коме Стерија износи основе своје природноправне мисли, свој поглед на право уопште. Заступајући теорију природног права инспирисану Кантовим схватањем права, он рецитира, како кантовско схватања односа права и морала, тако и одређивање појма права, дајући његово опште и посебно значење у Кантовом смислу. Како Стерија усваја владајућа схватања природноправне теорије свога времена, тешко је утврдити да је његово дело оригинално. Па ипак, Јован Стерија Поповић никако није пуки епигон и значај његових промишљања о држави и праву и не лежи у њиховој већој или мањој оригиналности. Само преношење тековина најразвијеније европске филозофије права тог времена у нашу средину представља огроман допринос постављању основа српске науке о држави и праву.

Кључне речи: природно право, теоријскоправна мисао у Србији прве половине 19. века.

Деветнаести век се може, без много недоумице, сматрати златним веком српске модерне историје. У њему су Срби повратили слободу и државу након вишевековног ропства, створили две монархије и постали једно од најдинамичнијих, најразвијенијих и релативно узев, најдемократизованијих друштава у овом делу Европе. У том веку Србија изнедрава читав низ значајних државника и мислилаца, попут Карађорђа, Доситеја Обрадовића, Вука Караџића, Јована Ристића, Николе Пашића и многих других. Слободно се може устврдити да је то било време када су великани ходали Србијом. Политичка, културна и економска збивања и достигнућа овог периода српске историје, наше друштвене науке, а посебно историјска наука, у великој су мери осветлиле и детаљно анализирале. Ово, чини се, у потпуности не важи када се ради о теоријскоправној мисли у Србији у овом периоду. Након њених скромних почетака крајем осамнаестог века, теоријскоправна мисао доживљава пуни полет и развој од почетка деветнаестог века, упоредо са стварањем модерне српске националне државе и зачетака грађанског друштва. Прве идеје просветитељског рационализма, остварене у француској револуцији, у Србију доносе Доситеј Обрадовић, Лазар Војиновић и Симеон Петровић и развијају их у Великој школи у Београду која је радила од 1808. до 1813. године. Отварањем Лицеја 1838. године у Крагујевцу, а посебно његовог правословног одељења 1840. године, стварају се неопходни услови и ваљано окружење за бржи развој, како науке уопште, тако и теорије права.

Иако услед непостојања основних услова за стварање оригиналних теоријскоправних радова, превасходно због честих политичких сукоба и других бурних превирања у младој српској држави, правна мисао у Србији углавном користи достигнућа развијене западноевропске теоријскоправне науке, већ крајем тридесетих година 19. века у нас се појављују први системи теорије и филозофије права, а наши истакнути научни и културни посленици стварају дела трајне вредности. Тако, између осталих, Јован Филиповић ствара први систем филозофије права у Србији, Димитрије Матић пише о праву и слободи, а Рајко Лешјанин истиче слободу као основ права и идеју једнакости пред законом. Богатство мисли, дубина критичке анализе и елеганција у излагању којим се одликују теоријскоправна промишљања наших правних писаца овог периода, чине да она представљају незаобилазан беоцуг у богатој историји наше теорије права чији се резултати могу и непосредно уградити и у савремену правну мисао. Тиме су ови радови истовремено и актуелни. Баш из тих разлога, изношење помало заборављене српске теоријскоправне мисли 19. века на светло дана и указивање на богат садржај наше теоријскоправне традиције, представља извесно учињен корак ка стицању трајно вредних

знања, која, чини се, нужно представљају залог успешног развоја наше савремене теорије права. Сматрамо да у плејади српских правних мислилаца овог периода у развоју наше теоријскоправне науке, посебно место припада истакнутом књижевнику, правнику и научном прегаоцу Јовану Стерији Поповићу.

Управо недавно се навршило двеста година од рођења овог нашег великог књижевног и културног посленика. Мало је познато, изузев у стручној јавности, да је Поповић, поред тога што је био знаменити комедиограф, био и угледни адвокат и правник који је као професор Природног права на Правословном одјеленију Лицеја у Крагујевцу и Београду, у великој мери задужио нашу правну мисао. Јован Стерија Поповић родио се 1. јануара 1806. године (по старом календару) у Вршцу где и завршава основно образовање и гимназију. Даље школовање наставља у Темишвару, где завршава реторику и поезију, а затим и у Пешти, у којој изучава филозофију, да би правне студије завршио у Кежмарку.¹ У периоду од 1830. до 1836. године, Стерија предаје латински језик у гимназији у своме родном Вршцу, након чега се окреће адвокатској пракси. У јесен 1840. године Стерија прелази у Србију и постаје први професор права на правословном одељењу Лицеја у Крагујевцу. Ту Стерија, у школској 1840/41. у Крагујевцу и 1841/42. години у Београду предаје, поред Грађанског судског поступка, као главни предмет Природно право.² Као резултат ових предавања настаје обимно дело под називом Природно право, које је, у неку руку, представљало својеврстан уџбеник који је Стерија користио на својим предавањима, допуњавајући га живом речју.³ Услед изузетног успеха у обављању наставно-практичног рада 26. октобра 1842. године Стерија постаје начелник у Министарству просвете и на овом положају остаје скоро пуних шест година, све до 1848. године.⁴ За ово време Стерија је у многome допринео оснивању Друштва српске словесности, потоњег Српског ученог друштва, а затим Српске академије наука и уметности, као и оснивању Народног музеја и других

¹ Видети Андра Гавриловић, *Знаменити Срби 19. века*, Година I, друго фототипско издање, Београд, 1997, стр. 67-68.

² Видети Владимир Грујић, *Школско реформаторски рад Ј. Ст. Поповића у Србији 1840-1848*, Београд, 1956, стр. 25-26.

³ Видети Радомир Д. Лукић, *Јован Стерија Поповић – професор природног права на Лицеју, Историја политичких и правних теорија*, Сабрана дела, Том 9, Београд, 1995, стр 565.

⁴ Видети Владимир Грујић, Нав. дело, стр. 29.

значајних установа.⁵ У свој родни Вршац Јован Стерија Поповић вратио се 1848. године, где 26. фебруара 1856. године и умире.

Природно право Јована Стерије Поповића поред увода у коме се излажу основни појмови и Стеријини погледи на право уопште, садржи два дела. У првом се излаже природно приватно право, а у другом приватно јавно право. Први део обухвата по свом садржају теорију права и основе приватног права, док други део обухвата теорију државе и међународно право.⁶ Посебан значај има увод у коме Стерија износи основе своје природноправне мисли, свој поглед на право уопште. Управо у уводу се налази основ свега што је у првом и другом делу Природног права детаљније анализирано. Из тих разлога, њему ћемо и посветити нашу највећу пажњу. У њему Стерија одређује „задатак, циљ и карактер природног права“.⁷ Као почетну тачку свог излагања он узима разликовање права и неправа. Он то чини полазећи у својој анализи од суштинског одређења човека и то човека у емпиријском смислу, узетог дакле у свакодневном животном искуству. Према Стеријином мишљењу, слободан човек према другима делује, односно наступа „или тако, да не наноси штету другом осећајно–разумном створењу, или тако да други због тога против своје воље и пристанка осети губитак“.⁸ Први начин поступања Стерија назива право, а други – неправо. Истовремено, Стерија одређује и науку којом се ово разликовање може основано вршити и њено разграничење од осталих знања о праву. Према Стеријином мишљењу, то је правословна наука која се одликује методичним доказивањем које се заснива на чврсто утемељеном разумном закључивању, чиме се ова правно–теоријска дисциплина јасно разликује од пуког практичног познавања права, које карактерише, како то Стерија каже, не правослове (правне теоретичаре) већ правозналице.⁹ Како су извори из којих се право и неправо доказују вишеструки, тако правословна наука има више области, а оне су филозофска (извор је човеков природни ум), Мојсијева (извор је откровење), и позитивна (извор доказивања је људска самовоља). Стерија се на првом месту бави правом које извире из људског ума, а самим тим и правословном науком која се њиме бави. Ова наука, која се

⁵ Видети Андра Гавриловић, Нав. дело

⁶ О структури и систематици Стеријиног Природног права знатно детаљније видети у Милијан Поповић, *Стеријино природно право, О филозофији права код Срба*, Београд, 2000, стр. 60-61.

⁷ Данило Н. Баста, *Идеја природног права код Јована Стерије Поповића*, у књизи Јован Стерија Поповић, *Природно право. Реторика*, Београд, 1995, стр. 22.

⁸ Јован Стерија Поповић, *Природно право, Реторика*, Београд, 1995, стр. 47.

⁹ Видети исто

према Стеријином мишљењу може назвати и филозофским православљем и филозофијом права, али природним правом, излаже „првобитне законе који се односе на спољашње људске делатности“¹⁰, односно, показује према људском искуству шта јесте, а шта није право. Другим речима, предмет филозофског православља представља дефинисање појма права у складу са људском природом, „његово преношење на друштвене односе људи и уопште одређивање онога што је човеку, према његовој природи, безусловно споља допуштено и недопуштено, и према овоме, шта је право и неправо“.¹¹ Стерија јасно подвлачи разлику између природног и позитивног права. Иако, према његовом мишљењу, позитивно право може да буде у складу са људским умом, оно ипак зависи од воље законодавца, што може да доведе до тога да свако са довољно моћи може одређивати као право оно што је у складу са његовом вољом или схватањима. С друге стране, природно право је опште и непромењиво и одговара сходно томе сваком народу и сваком човеку као морално-умном створењу. Сходно томе, природно право представља образац позитивном праву. Такође, он одбацује могуће поистовећивање Божјег права, схваћеног као права које је Бог саопштио човеку откровењем, као Мојсију, са природним, јер је и оно, по свом карактеру позитивно (тзв. Божје позитивно право), те сходно томе мора увек бити потчињено природном праву. Стерија одређује два основна циља Природног права као филозофско-правословне науке. Примарни циљ је стицање систематског знања о природним, на људском уму заснованим правима и дужностима, која представљају услове, како спољне слободе, тако и друштвеног живота уопште. Други циљ ове науке је, према Стеријином схватању, постизање неометаног спољњег мира, усавршавања среће и добробити целокупног људског рода и он му очито придаје јаку просветитељску црту. Иако одређује природно право као образац и мерило вредности сваког позитивног права, Стерија допушта, да када то захтевају друштвено стање и политика, позитивно право прилагођава природно право постојећој стварности.¹² У зависности од тога да ли природно право посматра човека као појединца или пак у заједници, Стерија га дели на приватно природно право, које одређује права човека као појединца и јавно природно право, које одређује права човека као члана шире заједнице. Како се права и дужности човека могу посматрати безусловно и под одређеним условима, то се и приватно и јавно природно

¹⁰ Исто, стр. 48.

¹¹ Исто

¹² Видети исто, стр. 50-51.

право могу поделити на безусловно и условно, тј. хипотетичко природно право.

Стерија је заговорник Кантовог схватања односа права и морала. Упркос томе што сматра да природно право стоји у тесној вези са моралом, превасходно јер су и право и морал део практичне филозофије и имају за основ опште претпоставке из којих изводе законе, као и то да се и право и морал баве дужностима и имају исти циљ, Стерија ипак мисли да међу њима постоје знатне разлике. Док је морално законодавство унутрашње, дакле такво које захтева чистоту и исправност људских осећања, правословно законодавство захтева искључиво исправно спољашње поступање, не обазире се на унутрашње осећаје.¹³ За разлику од морала, право обавезује рестриктивним казнама које делују физичком принудом. Сходно томе, он разликује и циљеве права и морала, па је циљ права, према мишљењу Стерије, да обезбеди испуњавање моралних дужности преко безбедности и мира, док је циљ морала, драговољним испуњењем свеопшних дужности, да право, односно физичку принуду, учини сувишном.¹⁴

Такође, Стерија правословље, као самосталну науку, јасно разликује од политике. Правословље је наука о праву док је политика, мање – више, практична дисциплина која излаже одговарајућа средства за уживање и одржавање права. Основна је разлика и у циљу ове две дисциплине. Правословље има за циљ правду и тај циљ је општи и непромењив, док политика има разне циљеве који су променљиви и могу се усвојити и напустити без икакве повреде дужности. Основ правословља, према Стерији, је разум, те оно дакле има чисто рационални карактер, док је основ политике искуство.¹⁵ Правословље ствара опште и нужне законе чије поштовање не допушта изузетак. С друге стране, политика формира средства којима се користи, прилагођавајући се „променљивим приликама времена, места и лица“.¹⁶

Да би одредио појам права, Стерија полази од одређења човека, односно, од одређења његове природе. Он човека посматра као осећајно, умно биће, које захваљујући својим осећањима тежи добру и благодонању. Но, захваљујући томе што је човек умно створење, па сходно томе подлеже законима разума, он може своја осећања обуздати и контролисати. Захваљујући томе, човек има своју вољу, он је дакле

¹³ Видети исто, стр. 52.

¹⁴ Видети исто

¹⁵ Видети исто, стр. 53.

¹⁶ Исто

слободан.¹⁷ То значи да је човек у стању да себи поставља циљеве и њихово остварење постигне путем слободних поступака. Чак и када више лица живе једно поред другог, имају иста оваква права на слободно постављање и остваривање индивидуалних циљева, јер им она по природи подједнако припадају. Ту Стерија каже „свако смеће дакле, зове се право и означава моралну могућност деловања у односу на друге“.¹⁸ Но Стерија овакво схватање слободе, односно неограниченог слободног делања појединца у складу са својим индивидуалним интересима напушта када говори о заједничком животу људи у друштвеној заједници. Тада је нужно, да би слобода уопште била могућа, да се оваква слобода делатности ограничи. Граница слободе једног појединца је слобода сваког другог појединца у заједници. Другим речима, може се слободно делати у циљу одржавања личног достојанства све дотле, док се тиме не би угрозило лично достојанство других, односно сузило и повредило поље њиховог слободног делања. Правичан је само онај слободан поступак човека којим се не нарушава узајамност и хармонија слободе свих осталих у заједници.¹⁹ Из оваквог пермисивног закона, којим се одређују овлашћења субјекта, Стерија лако одређује императивни закон којим би се одређивале дужности субјекта које одговарају наведеним овлашћењима. Вршење ових дужности није ништа друго до уважавање туђих права, односно ограничавање сопствених могућности тако да се други у коришћењу својих права не ограничавају. Сходно томе, „све су дужности у почетку само одречне и показују постојаност у томе да нико ко слободно делује, не пређе у туђи круг“.²⁰ У случају пренебрегавања ових дужности, односно у случају кршења и угрожавања права прекорачењем слободе других, онај коме је право угрожено може принудом да натера друге да његова права поштују. Ово право да сили супростави силу, припада сваком коме су права угрожена, а произилази из схватања да нико нема права да сопствену слободу прошири тако да ограничи слободу других. Ова морална могућност принуде се, којом, како Стерија каже, „смеће прелази у морање“, ²¹ заснива на самом појму права, те се са аспекта принуде у праву, правословље може одредити и као теорија принуде у погледу практичног поступања.²²

¹⁷ Видети исто, стр. 59.

¹⁸ Исто, стр. 60.

¹⁹ Видети исто

²⁰ Исто, стр. 61.

²¹ Исто

²² Видети исто

Појам права Стерија одређује у Кантовом смислу, дајући његово опште (објективно право) и посебно (субјективно право) значење. Тако, у општем значењу, Стерија право одређује као „одређивање спољног опсега деловања који је примерен личној важности свакога значи, онога који је у сагласности са слободом свакога другог“.²³ У посебном значењу, за Стерију, право је „могућност да се оствари све оно поред чега може опстати друштвено стање слободних створења“.²⁴ Од посебног значаја је Стеријино схватање такозваних првобитних права. Сва права Стерија дели на лична, која постоје када неко има могућности да од другог захтева извесне позитивне и негативне радње, и стварна права која се испољавају када субјекти права користе неке предмете својих права као средство за остваривање свог циља.²⁵ Сва ова права, уколико припадају човеку, могу бити првобитна или стечена. Првобитна права су људима као осећајно-умним бићима од природе дата и као таква не захтевају никакав рад, па се због тога још називају и непосредним, односно, урођеним правима. Стечена права, насупротив првобитних, произилазе из одређених правичних поступака, нису једнака за све и због тога се још називају и изведеним, посредним и произвољним правима. Управо због тога, ова права су случајна, променљива и отуђива. Насупрот њима, првобитна права се не могу ни стећи ни отуђити и она су вечна и непроменљива, нераскидиво везана за саму суштину човека као таквог.²⁶ Стерија сматра да су сва ова права нераскидиво повезана у један систем или „природни савез“, ²⁷ те се због тога могу свести на једно главно право. То основно, главно праправо јесте право личности. Оно се састоји у праву на одржавање свог личног достојанства као моралног бића. Стерија га другачије назива „правом законске слободе на све што не наноси штету другима“²⁸ и одређује његову формалност услед тога се оно изводи непосредно разумом. За разлику од њега, сва друга права су материјална, пошто се односе на ствари, односно предмете. Ово праправо, односно право личности, се дели на три права, и то на право личног постојања, право личне слободе и право личне једнакости.²⁹ Право личног постојања подразумева, заправо, постојање у правном смислу те речи. Оно се састоји у таквом одржавању сопствене личности да се не осети, нити каква увреда, нити какво

²³ Исто

²⁴ Исто, стр. 61-62.

²⁵ Видети исто, стр. 65.

²⁶ Видети исто, стр. 66.

²⁷ Исто

²⁸ Исто

²⁹ Видети исто

ограничавање, како у погледу саме личности, тако и у погледу средства које се употребљава за остварење циља. Како се овде ради о имаоцу права, а то је свако ко показује људски карактер, први услов постојања је органско тело. Други услов је да се ради о живом телу обдареном осећањима, а трећи је да оно има људски лик.³⁰

Право личне слободе се састоји у независности од туђе принудне самовоље. Овде Стерија јасно истиче да се не ради о психолошкој слободи, односно унутрашњој, слободи ума, већ о спољашњој слободи насупрот којој лежи ограничавање и власт. Везујући слободу за право постојања које је првобитно, Стерија тврди да оно не може опстати без слободе, те из тога следи да је и она првобитно право по коме „нико не зависи од воље власти и самовоље другог; свако је свој, а нико ничији“.³¹ Стерија своја либерална схватања не заснива на идеји апсолутне слободе и неограниченог индивидуализма. Он се залаже за уређену ограничену слободу којом се не наноси повреда другоме и која се распростире само у правичном кругу слободног делања.³² Сва првобитна, односно урођена права, заснивају се на карактеру човечности, односно људскости. Другим речима, свако је човек, односно људско биће, баш као и други. Из тога следи да свакоме морају подједнако да припадају урођена права и право уопште. Овакву једнакост Стерија назива природном једнакошћу која је постојала још у првобитном стању. Практична једнакост се, према мишљењу Стерије, састоји у поштовању човечности свакога и поштовању неотуђивих права свих људи, односно у томе „да нико себи не придаје већу предност него што му је правично дозвољено“.³³

Иако није укључио право слободе мисли у део основног, главног праправа, Стерија му придаје велики значај и оно, онако како га Стерија одређује, живописно открива слободарско становиште са кога Стерија излаже своју природноправну теорију. Ово право Стерија убраја у такозвана материјална урођена права, чија се садржина остварује у праву да свако своје урођене снаге и могућности може да користи и усавршава.³⁴ Слободу мисли Стерија одређује као право да се према сопственом уверењу изрекне суд у погледу истинитог или лажног, односно да се у расуђивању следи сопствено мишљење. Како су мисли део унутрашњег живота сваког човека, те се без спољашњег изражавања не могу сазнати од

³⁰ Видети исто, стр. 67.

³¹ Исто, стр. 68.

³² Видети исто

³³ Исто, стр. 69.

³⁴ Видети исто, стр. 71.

других, мора постојати могућност њиховог изражавања. Како се, према мишљењу Стерије, тумачење мисли налази у равноправном односу са слободом мишљења, а мисли се не могу одвојити од њиховог спољног изражавања, следи „да се никоме не могу постављати препреке да слободно, било то усмено или, пак, писмено, саопшти своје мисли“.³⁵ На овај начин Стерија утврђује слободу мишљења и његовог изражавања једним од основних и неотуђивих права човека. Ова чињеница постаје од посебног значаја ако се има у виду какве су биле друштвене околности у Србији у време када је Стерија ово писао.

Несумњиво да би детаљнијим излагањем појединачних проблема природног приватног и природног јавног права била дата знатно потунија слика природноправне теорије Јована Стерије Поповића, но чини нам се да општим његовим схватањима и идеји природног права какву је заговарао, не би додали ништа ново што би дубље расветлило основна питања којима се бавио. Како Стерија усваја пре свега Кантове погледе на право тешко је утврдити да је његово дело оригинално. Но, иако је преузимао владајућа схватања природноправне теорије свога времена Стерија је, као, како се то лако показује, врстан правни теоретичар, узимао само оно што је у тим схватањима представљало несумњиво трајне вредности. Јован Стерија Поповић никако није пуки епигон и излажући природноправну теорију он јој несумњиво даје својеврстан печат личне интерпретације. Значај његових промишљања о држави и праву и не лежи у њиховој већој или мањој оригиналности. Већ само преношење тековина најразвијеније европске филозофије права тог времена у нашу средину представља огроман допринос постављању основа српске науке о држави и праву. Уколико се узму у обзир, а морају се узети друштвене и историјске прилике у којима је Стерија стварао, лако је утврдити да тешко да је људски било могуће остварити више од онога што је он и остварио. Без сумње је свакако да је Јован Стерија Поповић оставио значајан траг у историји српске теоријскоправне мисли и да његово дело има непролазан значај, представљајући незаобилазни беочуг у развоју теорије права код нас.

³⁵ Исто

Мр Дејан Матић
Правни факултет Крагујевац

Природно-правна теорија Јована Стерије Поповића

Резиме

Теоријскоправна мисао у Србији доживљава пуни полет и развој од почетка деветнаестог века, упоредо са стварањем модерне српске националне државе и зачетака грађанског друштва. Богатство мисли, дубина критичке анализе и елеганција у излагању којим се одликују теоријскоправна промишљања наших правних писаца овог периода, чине да она представљају незаобилазан беочуг у богатој историји наше теорије права чији се резултати могу непосредно уградити и у савремену правну мисао. Сматрамо да у плејади српских правних мислилаца овог периода у развоју наше теоријскоправне науке, посебно место припада истакнутом књижевнику, правнику и научном прегаоцу Јовану Стерији Поповићу. Он своје поставке о држави и праву заснива на Кантовим идејама. Мада одређена одступања у односу на Кантове ставове постоје, она не утичу у већој мери на Стеријину рецепцију Кантове мисли. Међутим, Стерија, као врстан правни теоретичар, преузимајући из тада владајућих природноправних схватања само оно што представља несумњиво трајну вредност, свом, стилски елегантном и одмереном излагању теорије природног права, даје особен печат личне интерпретације. Несумњиво је да је Јован Стерија Поповић оставио значајан траг у историји српске теоријскоправне мисли и да његово дело има непролазан значај, представљајући незаобилазни беочуг у развоју теорије права код нас.

Кључне речи: природно право, теоријскоправна мисао у Србији прве половине 19. века.

Dejan Matić, LL.M.
Teaching Assistant
Faculty of Law, University of Kragujevac

NATURAL LAW THEORY OF JOVAN STERIJA POPOVIĆ

Summary

The conceptual legal thought in Serbia has been in the full swing of its development from the early 19th century, alongside with the constitution of a modern Serbian national state and the outset of the civic society. The legal thought of Serbian legal scholars of the time is clearly distinguished by the profusion of legal thought, the depth of critical analysis and the elegance of rhetoric expression which made their legal theories an integral part of the rich history of the Serbian theory of law, whose results could be directly built into the contemporary legal thought. As a renowned literary author, lawyer and scholar, Jovan Sterija Popović has a very special place among the Serbian legal philosophers of the time for his contribution to the development of our theory of law.

Sterija's assumptions on concepts of the state and the law are primarily based on Kant's ideas. Even though there is some departure from Kant's point of view, it does not significantly affect Sterija's reception of Kant's legal thought. However, being a prominent legal theorist, he adopted only those natural law concepts that undeniably had a universal value, thus giving his elegant, well-balanced and moderate expression of his legal thought a touch of his personal interpretation. It is beyond any doubt that Jovan Sterija Popović has left a significant trace in the history of the Serbian conceptual legal thought, and that his opus is of interminable importance as inevitable linkage in the development of theory of law in Serbia.

Key words: natural law, legal theory and legal thought in Serbia, the first half of 19th century

Мр Марко Трајковић, асистент
Правни факултет у Нишу

UDK 340.122

ПРИРОДНО ПРАВО И МОРАЛ У ДЕЛУ ЈОВАНА СТЕРИЈЕ ПОПОВИЋА

Апстракт

У раду желимо да осветлимо природно-правну мисао Јована Стерије Поповића, која је уклопљена у традицију природног права. Анализирајући природно право Стерија закључује да је оно вечито, непроменљиво, опште и да представља јасно упутство за позитивно право. Природно право је према њему, неопходно за опстанак народа и земље. На природно право, се наслањају уставотворци, судије и они који тумаче закон. Дакле, Стерија је прави представник природно-правне мисли.

Кључне речи: *природно право, морал, људско достојанство, вредност, делотворност.*

УВОД

Природно-правна мисао Јована Стерије Поповића заснована је на природно-правној традицији, почев од антике па све до немачке класичне филозофије. Стерија је био Кантов следбеник, тако да је говорио о природном праву као праву светског грађанства. Говорио је дакле, о космополитском праву. Према њему, само нас природно право, као право праведно по себи, може одвести вечитом миру као „најлепшем задатку за род човечности“.¹

Захваљујући његовој природно-правној мисли, правничко образовање у Србији, отпочиње у знаку природног права а не у смеру правног позитивизма.

¹ Јован Стерија Поповић, *Природно право*, Службени лист СРЈ, Београд, 1995, стр. 25.

1. ОДРЕЂЕЊЕ ПРИРОДНОГ ПРАВА КОД ЈОВАНА СТЕРИЈЕ ПОПОВИЋА

Свестан неуједначености значења појма природног права, настојао је да га одреди што јасније. Најпре је указао на могућа погрешна значења појма природног права. Онда, анализира својства која природном праву дају право значење. Позитивно право, које може да има такве законе који стоје у савршеном складу са човековим природним умом, с обзиром на то да зависи од самовоље законодавца, не може се сматрати природним правом. За њега, је природно право опште, вечито и непроменљиво и не зависи од позитивног права. Дакле, оно није ни делимично ни произвољно. Сразмерно је схватању сваког народа и сваког човека, као морално-умног бића. Оно је образац за позитивно право. Према Стерији, неосновано је мишљење оних, који тврде да је извор сваког права произвољан. На тај начин се супротставља позитивистичким настојањима у теорији права, која желе да право представе и објасне путем самовоље суверена.

Природно право је правични делокруг како појединачног човека, тако и свих људи уопште. Оно је и за самог владара извор спознаје правичности. Стерија сматра да: „У земљама, где не постоје никакви закони, поступци људи не могу се другачије оценити него по природном праву“.² И сама вредност позитивног права се цени природним правом, заправо оно је образац за позитивно право. Из овога следи, да је неправедан сваки позитивни закон који се ни мало не слаже са природним начелима. Природно право је дакле, темељ позитивних закона. Нема опстанка без „основа природног права“, које је од највеће користи за уставотворце, судије и оне који тумаче законе.

Пошто је природно право вредност по себи, оно служи као основа праведног делања грађана и владара. Тако Стерија, одбацује могућност самовоље власти. То је истовремено практична сфера деловања Стеријиног природног права. Оно се дакле, не налази изван практичне сфере живота људи, и пружа поуздане принципе за делање, како у индивидуалним поступцима (приватно природно право), тако и у државним радњама власти (јавно природно право).

На тај начин Стерија, прихвата идеју коју ће касније развијати многи, да природно право ваља да буде делотворно, а позитивно исправно. Дакле, природно право мора да буде јустицијабилно, односно применљиво. Оно мора да нађе своју примену кроз позитивно

² Јован Стерија Поповић, *Природно право*, стр. 50.

законодавство. Дакле, не сме да остане изловано. Стеријино природно право настоји да наткрили јаз између стварности и вредности, између јесте и треба. То су после њега чинили многи теоретичари и филозофи права, међу којима је најистакнутији Густав Радбрух, са својим одређењем права као културног појма.³

Стеријину идеју о спајању природног права и људског достојанства преузима Радомир Лукић. Он, је даље развија тако да она постаје место практичног деловања природног права, како у правном систему поједине државе, тако и у међународном праву. Јер, право на очување људског достојанства предходи свим другим правима. То је место спуштања природног права међу људско законодавство. Опстанак највећег могућег броја људи у њиховом достојанству је примарни задатак природног, односно како га Лукић назива објективног права.⁴ Само тако оно постаје делтворно.

2. ПРЕДМЕТ ПРИРОДНОГ ПРАВА

Природно право према Стерији, има за предмет истраживања човекова права и дужности. При том, човека посматра одвојено и од других издвојено, односно гледа каква му права као морално-умном бићу по себи припадају. Оно га истовремено посматра и као члана некакве заједнице. Тако Стерија, разликује природно стање у коме човек сам одржава своја права и грађанско стање. Из ове поделе извлачи поделу природног права на приватно природно право и јавно природно право, будући да човек има приватни и јавни карактер.

Природно стање по њему, не подразумева ништа друго до збир права која припадају човеку. Тако постављено природно стање, стоји насупрот произвољном стању, исто онако као природа слободи. У најопштијем смислу, то је однос човека према човеку и то одвојено од произвољних поступака. Овакво стање, назива првобитно природно стање. Природним стањем се у другом значењу, назива и оно у коме се не искључују сва произвољна дејства којима се прибављају нова права, као што су уговори. Оно што се искључује по њему су дрштвени савези. Коначно, под именом природног стања неки подразумевају и међудржавни однос, уколико не подлеже никаквој власти.

³ Густав Радбрух, *Филозофија права*, Нолит, Београд, 1980, стр. 44.

⁴ Радомир Лукић, *Систем филозофије права*, Савремена администрација, Београда, 1992, стр. 416.

Пошто је по њему природно стање у супротности са грађанским, његов предмет је приватно природно право, а не државно.

Према Стерији, извори природног приватног права су употребљив разум и човекова природа. Поред тога, ту су и практичка филозофија и морал, са којима природно право иде у корак, историја, филозофска антропологија, филозофија позитивног права, а нарочито размишљања о свему што се односи на право и неправо, као помоћна средства.

3. РАЗЛИКОВАЊЕ ПРИРОДНОГ ПРАВА И МОРАЛА ПРЕМА ЈОВАНУ СТЕРИЈИ ПОПОВИЋУ

Иако сматра да природно право стоји у вези са моралом он их разликује. Према његовом схватању, има много знакова по којима се они разликују. Природно право као и морал су део практичне филозофије, која излаже опште основе за деловање или неделовање разумних бића. И природно право и морал имају за основ опште претпоставке. Из њих они извлаче законе. За предмет имају слободне поступке. Баве се дужностима и имају исти умни циљ.

Стерија одбацује Пуфендорово схватање, јер је овај мешао морал и природно право. Прихвата Томазијусово схватање, који и ако следбеник Пуфендоров, одваја морал од природног права, показавши шта човек у погледу својих права може учинити принудом. Он је према Стерији, поставио за основ да, што не желиш да се теби учини, не чини другоме. Прихвата и Гудлингово схватање, који је делимично принуду изражену у позитивном праву примио у природно право.

Међутим, темељ морала је то да човека посматра као циљ, а природног права то да не схвата човека самовољно и као пуко средство. Овакво схватање природног права извучено је из Кантовог схватања принципа правне честитости, где стоји да гледамо да од себе не начинимо само средством за друге већ и циљем.⁵ Даље, каже да је морално законодавство унутрашње и захтева добру вољу и непритворене мисли у којима се састоји морална вредност. Док, природно право посматра само спољашње поступке, не обазирјући се ни мало на оно што човек изнутра сматра. Морал даље обухвата све поступке умних бића, а природно право само оне коју „убитачно“⁶ делују на туђа права. Слично разликовање права и морала налазимо и код Радомира Лукића.

⁵ Имануел Кант, *Метафизика морала*, Филип Вишњић, Београд, 1998, стр. 34.

⁶ Јован Стерија Поповић, *Природно право*, стр. 52.

Морал представља само дужности, те се према Стерији он још и назива „дужнословље“.⁷ Природно право се највише бави правима разумних бића и само на основу њих изводи дужности и обавезе. Морал каже да човек мора да поштује законе из поштовања према врлини и тако уздиже човека ка испуњавању закона. Природно право не може да се на то ослони. Оно, човека обавезује физичком принудом или присилом. Права и дужности су у почетку негативне, јер човек ваља да ради по закону и да не дира у туђа права. Мотив делања морала и правичности је љубав према врлини. Дакле, према Стерији циљ права је да посредством безбедности и мира омогућу човеку испуњавање моралних дужности. Док је циљ морала да самовољним испуњењем обавеза, присила постане непотребна.⁸

Стерија још разликује у погледу самог простора етичко законодавство од природно-правног. Тако пише да, онај ко прекрши дужности религије, одговара својом савешћу и Божијим судом. Међутим тај, не подлеже правној санкцији, под условом да оваквим чином истовремено не повређује права других. Даље, онај ко гази дужности према себи, те се према Стеријиним речима предаје раскоши или неумерености, може да буде изложен законским санкцијама, само под условом да је тим чином повредио права других и нанео им штету.

Принуда према Стерији, није у стању да измени начин мишљења или да усади добру вољу. Дакле, према њему није могуће наметати морал, чак и у случајевима када неко ставља дужност изнад добротинства и доброте, када поступа нечовечно и против налога вере. Закључак је, да није могуће наметати морал путем правне принуде. Али он сматра, да је основа доброг закона да овај подржава правду. Само тада је могуће обезбедити слободно деловање, односно тада ће свако из сопствених побуда да се придржава закона.

Иако изгледа да Стерија спада у ред оних аутора који иду ка потпуном одвајању права од морала, у одређењу праправа, он види блискост права и морала. Појмовно одређење праправа као права човека на одржање личног достојанства као моралног бића, указује на везу права и морала. То праправо, или исконско право састаоји се од три дела: права личног постојања, слободе и једнакости. То нису стечена права, већ урођена. Дата су од природе, и не могу се ни прибавити ни отуђити. Стечена права се изводе из њих. Могли бисмо да ову овакву поделу права код Стерије, схватимо као данашњу поделу људских права на права: прве, друге и треће генерације.

⁷ Јован Стерија Поповић, *Природно право*, стр. 52-53.

⁸ Јован Стерија Поповић, *Природно право*, стр. 53.

ЗАКЉУЧАК

Природно право Јована Стерије Поповића, се не налази на нивоу онога треба, већ је сишло на ниво онога што јесте. Најпре, оно је делотворно, као принцип делања како човека тако и власти. На тај начин, основа је праведног делања свих и брана против самовоље. Кроз појам људског достојанства оно постаје јустицијабилно, односно применљиво. Тако, заузима своје место у законодавствима како држава, тако и међународне заједнице. Стеријина теорија и филозофија права спадају у ред практичне филозофије, филозофије људских ствари, тако да он у потпуности следи античку филозофску мисао.

Стеријину теорију, можемо сврстати у ред оних које говоре о релативној повезаности и супротности морала и права, где поред њега спадају Кантово учење о принципима правне честитости, етичко становиште Роналда Дворкина и Фулеров речник морала.⁹

Стеријина природно-правна мисао као и идеја о етици постаће узор и место са кога ће се даље код нас развијати правна наука.

⁹ За даље истраживање видети: Роналд Дворкин, *Суштина индивидуалних права*, ЦИД, Подгорица, 2001. и Лон Фулер, *Моралност права*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2001.

**Мр Марко Трајковић, асистент
Правни Факултет у Нишу**

ПРИРОДНО ПРАВО И МОРАЛ У ДЕЛУ ЈОВАНА СТЕРИЈЕ ПОПОВИЋА

Резиме

Као Кантов следбеник у размишљању о природном праву и моралу, Јован Стерија Поповић заслужан је за развој правне науке и правничког образовања у Србији, у смеру природно-правне мисли, а не у смеру правног позитивизма.

За њега, је природно право опште, вечито и непроменљиво и не зависи од позитивног права. Стерија се идејом да је природно право образац којим се служе уставотворци, судије и они који тумаче закон, супротставио свакој врсти самовоље и позитивизма. Дакле, природно право је темељ позитивних закона. На тај начин, оно је постало делотворно. Тако Стерија, прихвата идеју коју ће касније многи даље развијати, да природно право ваља да буде делотворно, а позитивно исправно. Природно право је постало на тај начин применљиво. Стерија је развио и идеју о спајању природног права и људског достојанства, и на тај начин отворио место деловања природног права у међународном праву, зато што људско достојанство предходи свим осталим правима.

Иако одваја природно право од морала, Стерија својим одређењем праправа, ипак спада у ред оних правних писаца који виде блискост права и морала. Ова веза се посведочује при одређењу праправа, као права човека на одржање личног достојанства као моралног бића.

Његова идеја природног права и етике, основ је развијања правне науке код нас.

Кључне речи: природно право, морал, људско достојанство, вредност, делотворност.

Marko Trajković, LL.M.
Teaching Assistant,
Faculty of Law, University of Niš

NATURAL LAW AND ETHICS IN THE OPUS OF JOVAN STERIJA POPOVIĆ

Summary

As a proponent of Kant's conception of natural law and moral, Jovan Sterija Popović deserves the credit for the development of legal science and education in Serbia in the course of the natural law theory rather than in the course of legal positivism.

In his opinion, natural law is general, universal and permanent, and does not depend on positive law. On the grounds of his belief that natural law was the pattern used by constitution-framers, judges and law- interpreters, Sterija opposed any kind of authoritarianism and positivism. Natural law is the basis of positive legislation; that is how natural law becomes effective. Thus, Sterija accepted the idea - which was later to be developed by many other legal philosophers - that natural law has to be effective whereas positive law has to be (morally) right; that is how natural law becomes applicable. Sterija also developed the idea that there is a connection between natural law and human dignity, which makes natural law applicable in the field of international law owing to the fact that the right to human dignity has supremacy over all other rights.

Although he made a clear distinction between natural law and ethics, by his definition of the proto-law (principal, ultimate law) Sterija falls into the group of legal scholars who perceive the correlation between natural law and morality. The interrelatedness is made prominent in the definition of the proto-law, which is designated as the right of man as a moral being to preserve the personal human dignity.

Sterija's idea of natural law and ethics has served as the foundation for the development of Serbian legal science.

Key words: Natural law, morality, human dignity, value, effectiveness

Проф. др Драган Јовашевић
Правни факултет у Нишу

UDK 340.122 : 343.21

Доц. др Борислав Петровић
Правни факултет у Сарајеву

ПОЈАМ КРИВИЧНОГ ДЕЛА У СВЕТЛУ "УЧЕЊА О НЕПРАВУ" ЈОВАНА СТЕРИЈЕ ПОПОВИЋА

Резиме

Јован Стерија Поповић, је пре више од једног века, у оквиру природноправне теорије указао на разлику између права и неправа полазећи од човека у емпиријском значењу, односно од човека како се јавља у свакодневном животном искуству. Наиме, човек поступа по праву и остаје на његовом тлу све док својим спољашњим делањем не наноси штету другим људима као осећајним и умним бићима. Напротив, он чини неправу уколико таквим својим делањем другима наноси губитак против њихове воље и пристанка. Према Стерији сваки појединац себи одређује циљеве и слободно их постиже "јер сваки у следству своје природе, своје слободе и личног достојинства на то једнако има право". Повреда права постоји када се "правоимац" узнемирава у својим правима.

Таква је повреда – неправу. Догоди ли се да се праву појединца постављају препреке тј. да се он угрожава у својим правима тако што други прекорачује подручје властите слободе, онда му се мора "право уступити да сили силу противположи и вредитеља на уважаније свога права натера". Најзначајнији облик неправу је кривично дело. То је најтежа врста јавноправног деликта којим се повређују или угрожавају основна, универзална, фундаментална, "природна" права и слободе човека. Дакле, кривично дело је основна врста деликата. Због тога је од значаја за сваки правни систем и његово законито и ефикасно функционисање на који начин је садржински одређен овај појам. Од тога зависи и примена кривичних санкција као и утврђивање кривичне одговорности.

И поред различитих теоријских схватања наш је законодавац прихватио објективно субјективни формални појам кривичног дела изостављајући његов материјални елеменат – друштвену опасност (што ипак није остало без озбиљних критика стручне јавности). Стављајући у први план скривљеност поступања учиниоца видно је истакнут субјективни елеменат – кривица учиниоца што радикално мења и основе за искључење постојања кривичног дела (а тиме и искључење кажњивости учиниоца) у случају одсуства било ког објективног или субјективног формалног елемента дела, али и другачије поставља и питање постојања, утврђивања и места кривичне одговорности уопште.

Тако је Стерија Поповић, полазећи од природноправне теорије, објаснио порекло и сврху принуде у праву која се примењује према прекршиоцу права, односно према учиниоцу противправног деликта. Управо се у овом раду разматрају различита теоријска и законска одређења појма и елемената кривичног дела као најтежег облика неправда.

Кључне речи: неправдо, закон, кривично дело, елементи, одговорност, санкција,

КРИВИЧНО ДЕЛО КАО ОБЛИК НЕПРАВА

Јован Стерија Поповић, је пре више од једног века, у многим својим делима покушао да у оквиру своје природноправне теорије, јасно укаже на разлику између права и неправа. При томе, он полази од човека у емпиријском значењу, односно од човека како се јавља у свакодневном животном искуству, у својим спољашњим односима с другим људима. Тако Стерија пише : " човек емпирично узет уколико је слободно обдарен, спољна своја дејствија или тако поставља да другом чувствено умном створењу вред не наноси или тако да други против своје воље и соизволенија ушрб сотим осећа"¹.

Дакле, човек поступа по праву и остаје на његовом тлу све док својим спољашњим делањем не наноси штету другим људима као осећајним и умним бићима. Напротив, он чини неправу уколико таквим својим делањем другима наноси губитак против њихове воље и пристанка. Према Стерији сваки појединац себи одређује циљеве и слободно их постиже " јер сваки у следству своје природе, своје слободе и личног достоинства на то једнако има право"². Повреда права постоји када се "правоимац" узнемирава у својим правима. Таква је повреда – неправо³. Догоди ли се да се праву појединца постављају препреке тј. да се он угрожава у својим правима тако што други прекорачује подручје властите слободе, онда му се мора "право уступити да сили силу противположи и вредитеља на уважаније свога права натера"⁴. Тиме Стерија објашњава порекло и сврху принуде у праву која се примењује према прекршиоцу права, односно према учиниоцу противправног деликта.

Из оваквих природноправних схватања Јована Стерије Поповића произилази и основ појмовног одређења најзначајнијег облика неправа (јавноправног деликта) којим се на најтежи начин повређују или угрожавају природна, универзална, фундаментална права човека – појам кривичног дела на које друштво-држава реагује применом различитих

¹ Д. Баства, Идеја природног права код Ј.С. Поповића, Правни живот, Београд, број 9/2004. године, стр. XIII

² Д. Баства, Идеја природног права код Ј.С. Поповића, ибид. стр. XXI

³ Но, у правој теорији постоје и таква схватања према којима противправност чине два елемента : 1) позитивни – тврђење да је остварено биће кривичног дела предвиђеног у закону и 2) негативни – непостојање ниједног разлога који искључује противправност. При томе се противправност схвата у двојаком облику : 1) као противправност у формалном смислу – као радња којом се крши нека кривичноправна норма и 2) као противправност у материјалном смислу – као радња којом се повређује правно добро чијој заштити сужи кривичноправна норма на начин који је друштвено штетан (П. Новоселец, Опћи дио казненог права, Загреб, 2004. године, стр.158-160).

⁴ Д. Баства, Идеја природног права код Ј.С. Поповића, оп.цит. стр. XXIII

врста и мера кривичних санкција (чији је основни циљ да поново успоставе нарушено правно стање). Управо у наредним узлагањима ће стога бити речи више о појму и елементима кривичног дела као најтеже врсте неправда.

Кривично дело је противправно у закону одређено дело човека којим се проузрокује последица у спољном свету. Дакле, појам кривичног дела карактерише скуп објективних и субјективних, форманих и материјалних елемената. Без кривичног дела нема уопште могућности да суд утврђује кривичну одговорност неког лица за проузроковану последицу (повреду права другог лица) нити да му изрекне кривичну санкцију, ако она пре него што је проузрокована није била законом одређена као кривично дело и ако за њеног учиниоца није била прописана казна или друга кривична санкција. То указује на значај законског одређивања појма кривичног дела и његових основних, конститутивних елемената. Но, и поред тога само мали број савремених кривичних закона(ика) изричито одређује појам кривичног дела. Одређивање овог појма углавном је препуштено правној теорији, па и судској пракси у конкретним случајевима.

ПОЈМОВНО ОДРЕЂИВАЊЕ КРИВИЧНОГ ДЕЛА

1. Појам и теорије о кривичном делу

Кривично дело је дело човека које правни поредак забрањује под претњом примене кривичне санкције или је то људско понашање које производи штетну последицу за друштво због које оно и реагује применом кривичне санкције према његовом учиниоцу. То је дакле друштвено негативан, штетан људски акт⁵. Али кривично дело није само људски акт, већ је и негативна, штетна друштвена појава којом се повређују или угрожавају заштићене вредности, добра или интереси⁶. Дакле, кривично дело је понашање за које кривични закон прописује казну односно то је понашање човека којим се повређују нарочито вредна правна добра без којих друштво не би могло опстати или би била угрожена његова безбедност⁷. У правној теорији се разликује више дефиниција кривичног

⁵ Ј. Ћирић, Да ли је и колико криминал природна (генетска) појава, Југословенска ревија за криминологију и кривично право, Београд, број 1-2/2000. године, стр. 141-165

⁶ Види : М. Ђорђевић, А. Михајловски, Деликти казненог права, Београд, 1978. године

⁷ На сличан начин појам кривичног дела одређују и други аутори : према Гарофалу природни злочин је свако дело које вређа основна осећања самилости и поштења, а према Јерингу кривично дело је дело којим се угрожавају основни друштвени интереси (П.Новоселец,Опћи дио казненог права, Загреб, 2004. године, стр.113)

дела⁸. Одређивање појма кривичног дела има двојаки значај⁹ : 1) правни значај – чиме се поставља законски основ за одређивање појединих кривичних дела јер се биће појединог кривичног дела прописује у закону у складу са његовим општим појмом и 2) криминално политички (или друштвени) значај – чиме се одређују услови под којима се једно људско понашање сматра забрањеним, проскрибованим и кажњивим. На тај начин се поставља граница између дозвољеног (права) и недозвољеног понашања (неправа) чиме се доприноси правној сигурности грађана¹⁰.

Према формалном схватању које је више заступљено у правној теорији (класична школа) кривично дело се ограничава на правне елементе – то је правни феномен, правна појава која производи одређене правне последице или је то догађај у спољном свету који доводи до настанка правних последица за друштво или појединца. У оквиру ових схватања разликује се: 1) нормативно (јуристичко) схватање (Биндинг) – према коме је кривично дело повреда правне норме (негација права), 2) реалистичко схватање (Лист) – према коме је кривично дело догађај, физичка, реална појава у свету која се испољава као противправна и вина па стога и кажњива радња, 3) симптоматско схватање – према коме је кривично дело симптом постојања кривичноправне виности учиниоца кривичног дела и 4) динамичко схватање – према коме је кривично дело спољни одраз једног унутрашњег психичког стања учиниоца¹¹.

Према материјалном схватању (позитивна школа) кривично дело се одређује као дело човека којим се вређају алтруистичка и морална осећања људи која су призната од цивилизованог дела човечанства (Гарофало) односно као радња која потиче из егоистичких и асоцијалних побуда којом се вређају услови живота и морал једног народа на одређеној етапи развјатка (Фери). Позитивна школа је прогласила кривично дело друштвено опасним делом које треба спречавати применом друштвених заштитних мера па се овако одређен појам кривичног дела

⁸ Види : А. Михајловски, О појму кривичног дела, Београд, 1985. године, стр. 79-85; Д. Атанацковић, Прилог дефинисању општег појма кривичног дела, Анали Правног факултета у Београду, Београд, број 5/1990. године, стр. 549-567

⁹ Одређивање појма кривичног дела представља једно од најважнијих, али и најсложенијих питања у науци кривичног права. Од тога како ће се одредити овај појам, зависи и цео систем кривичног права. Он представља носећу конструкцију система општег дела (З. Стојановић, Појам кривичног дела у новом кривичном закону, Бранич, Београд, број 3-4/2005. године, стр.5)

¹⁰ Д. Јовашевић, Кривично право, Општи део, Номос, Београд, 2006. године, стр. 45-47; Љ.Лазаревић, Коментар Кривичног законика Републике Србије, Београд, 2006. године, стр.33

¹¹ Љ.Јовановић, Д.Јовашевић, Кривично право, Општи део, Београд, 2003. године, стр.57-60

познат под називом "социолошки појам кривичног дела"¹². Према овом схватању материјални појам кривичног дела се састоји у повреди потреба одређеног друштва на којима се заснива његово постојање. Савремене криминолошке теорије такође полазе од материјалног схватања појма кривичног дела. Тако Селин одређује кривично дело као понашање које не одговара нормама владајуће групе, а које настаје због сукоба друштвених група различите културе¹³. Дакле, према материјалном схватању, кривично дело је повреда друштвених услова живота или потреба његовог постојања или као повреда његових вредности без којих оно не би могло постојати као организована заједница.

Према материјално-формалном схватању кривично дело је друштвена појава која је регулисана инхибиторном правном нормом. Појам кривичног дела се одређује као скуп материјалних и формалних елемената¹⁴. Прихватајући ово схватање, Т. Живановић је појам кривичног дела одредио као повреду или угрожавање индивидуалне или колективне потребе постојања друштва у облику државе, која се без угрожавања казном не може заштити.

И савремена теорија и законодавство код одређивања појма кривичног дела полазе од јединства материјалних и формалних елемената. Тако Кривични законик ФНРЈ из 1951. године у члану 4. став 1. одређује кривично дело као друштвено опасно дело чија су обележја одређена законом. Кривични закон СФРЈ из 1976. године у члану 8. став 1. одређује кривично дело као друштвено опасно дело које је законом одређено као кривично дело и чија су обележја одређена законом. И коначно, Кривични законик Републике Србије из 2005. године у члану 14. као кривично дело одређује оно дело које је законом предвиђено ако кривично дело, које је противправно и које је скривљено¹⁵.

И други савремени кривични закони изричито одређују појам кривичног дела. Тако Кривични законик Руске федерације из 1996. године у члану 14. одређује кривично дело као вино извршење друштвено опасног

¹² Т. Живановић, Основни проблеми кривичног права, Београд, 1930. године, стр.19-23

¹³ T. Sellin, Culture, Conflict and Crime, New York, 1963. године, стр.63 ; S. Thorsten, Conflicts : Culturels et Criminalite, Revue de Droit penal et de Criminologie, број 10/1960. године, стр. 879-896 ; Vidi : R. G. Singer, J. Q. Lafond, Criminal Law – Examples and Explanations, New York, 1997. године ; J. Klotter, T. Edwards, Criminal law, Anderson publishing, Cincinnati, 1998. године

¹⁴ Д. Атанацковић, Неки проблеми са објективно-субјективним схватањем кривичног дела, Анали Правног факултета у Београду, Београд, број 1-3/1991. године, стр.29-35

¹⁵ Д.Јовашевић, Кривични законик Републике Србије са уводним коментаром, Београд, 2006. године, стр.6-7

дела које је забрањено овим закоником под претњом казне¹⁶. И Кривични законик Републике Словеније у члану 7. дефинише кривично дело као противправно понашање које је законом одређено као кривично дело и за чијег је учиниоца прописана казна¹⁷. Члан 7. Кривичног законика Украјине одређује кривично дело као друштвено опасно дело које угрожава основне вредности одређене законом као кажњиво дело¹⁸. Кривични законик НР Кине у члану 13. под кривичним делом сматра дело којим се угрожава суверенитет, територијални интегритет, државна безбедност власти, својина, грађанска, демократска и друга људска права, социјални и економски ред и мирни развој социјалистичког система за које је по закону прописана казна¹⁹. Шпански кривични законик у члану 10. дефинише кривично дело као кажњиво по закону деловање или пропуштање које је извршено са умишљајем или из нехата²⁰. Према члану 14. Грчког кривичног законика кривично дело је противправан акт или пропуст који се може приписати учиниоцу и који је кажњив законом²¹. Кривични законик Чешке републике у члану 3. став 1. дефинише кривично дело као друштвено опасно и вољно дело чија су обележја одређена законом²². Према члану 7. Кривичног законика Републике Македоније²³ кривично дело је противправно дело које закон одређује као кривично дело и чија су обележја одређена законом, а према члану 7. Кривичног законика Белорусије, злочин је друштвено опасно дело које је забрањено кривичним закоником²⁴.

2. Елементи кривичног дела

Из напред наведене дефиниције кривичног дела сходно нашем кривичном законнику произилази да се кривично дело састоји од више елемената који се деле на : опште и посебне елементе. Општи (основни)

¹⁶ Ј. И. Скуратов, В. М. Лебедов, Коментар к Уголовному кодексу Россијској федерации, Норма, Москва, 1996. године, стр. 23

¹⁷ Казенски законик Републике Словеније з уводними појаснили Б. Пенка ин К. Стрелига, Урадни лист, Љубљана, 1999.године, стр.48

¹⁸ М.И. Коржанскиј, Популарниј коментар Криминолног кодексу, Наукова думка, Киев, 1997. године, стр.15

¹⁹ С.Д. Pagle, Chinese Criminal Law, Peking, 1997. godine, str.2

²⁰ Н.Ф. Кузњедова, Ф.М. Решетников, Уголовниј кодекс Испанији, Зерцало, Москва, 1998. године,стр.2

²¹ N. Lolis, G. Mangakos, The Greek penal Code, Sweet-Maxwell, London, 1973. godine, str.23

²² Trestny zakon s izmeneniami i dopolneniami v 1973., Praha, 1974. godine

²³ Службе весник на Република Македонија број 37/96

²⁴ Criminal code of the Republic of Belarus, Official text, Minsk, 2000. godine, str. 2

елементи су садржани у сваком кривичном делу и без њих, односно у одсуству једног и то било кога од њих нема уопште кривичног дела као јавноправног деликта. Они су садржани у сваком кривичном делу и чине његово опште биће. Посебни елементи су специфични, посебни за свако поједино кривично дело предвиђено у посебном делу кривичног законика. Управо по тим посебним елементима се међусобно и разликују кривична дела која морају да садрже опште елементе. Практично кроз посебне елементе сваког кривичног дела се појавно манифестују његови општи елементи.

Појам кривичног дела чине четири основна, општа елемента : 1) дело човека (последича проузрокована људском радњом), 2) противправност дела, 3) одређеност дела у закону и 4) кривица учиниоца (скривљеност). Ови елементи се деле на : 1) објективне и субјективне елементе и 2) материјалне (реалне) и формалне (нормативне) елементе. Објективни елементи су: дело, противправност и одређеност дела у закону. Субјективни елемент је кривица учиниоца дела. Материјални елемент је дело човека, а формални елементи су : противправност, одређеност дела у закону и кривица. Такође се разликују : 1) дескриптивни, (описни) елементи кривичног дела - телесне или психичке околности које се могу разумети на основу свакодневног искуства и 2) нормативни елементи кривичног дела - околности које укључују правну или културолошку норму и подразумевају неко вредновање²⁵.

Посебни елементи кривичног дела се могу јавити само код неких кривичних дела, а код других дела их нема. То су нестални, варијабилни елементи који чине биће кривичног дела као скуп посебних елемената који карактеришу одређено кривично дело²⁶. То је заправо законски појам одређеног кривичног дела. Наиме, свако кривично дело има своје посебне елементе по којима се разликује од других кривичних дела. Ти посебни елементи чине његову посебну физиономију и специфичност. Биће кривичног дела се ствара утврђивањем заједничких карактеристика које се у животу појављују код једног истог дела у различитим облицима појавног испољавања.

Постоје две врсте посебних елемената бића кривичног дела : 1) обавезни посебни елементи – радња, последица, субјект и објект кривичног дела и 2) могући посебни елементи – начин, средство, време и

²⁵ П. Новоселец, Опћи дио казног права, оп.цит.стр.128

²⁶ М. Ђорђевић, Ђ. Ђорђевић, Кривично право, Београд, 2005. године, стр.18-19. Но, у правној теорији има схватања према којима се израз "биће кривичног дела" може заменити изразом "законски опис кривичног дела" (Б. Златарић, М. Дамашка, Рјечник кривичног права и поступка, Загреб, 1966. године,стр.35)

место извршења, лични односи и околности учиниоца, посебна намера, објективни услов инкриминације²⁷. Према једном другом схватању присутном у правној теорији, разликују се : 1) објективни (спољни) елементи бића кривичног дела – предмет радње, последица, средство, начин, место и време извршења, лично својство, однос или околност учиниоца и 2) субјективни (унутрашњи) елементи бића кривичног дела – умишљај, нехат, намера, побуда²⁸.

МАТЕРИЈАЛНИ ЕЛЕМЕНТИ КРИВИЧНОГ ДЕЛА

Из законске дефиниције кривичног дела произилази да његов материјални елемент чини дело човека. У оквиру дела човека разликују се три конститутивна елемента. То су : 1) радња кривичног дела, 2) последица и 3) узрочни однос између предузете радње и остварене последице. Уколико последица услед предузете радње извршења не наступи, тада нема кривичног дела у свршеном облику, већ постоји покушај кривичног дела (недовршено или непотпуно кривично дело).

1. Радња

Основни елемент без кога уопште и нема кривичног дела као појаве у спољном свету јесте радња неког лица (учиниоца) којом се улази у кажњиву зону. То је законом одређено понашање којим се остварују обележја бића кривичног дела. О појму и карактеристикама радње кривичног дела се разликује више схватања : 1) објективно-субјективно (натуралистичко или каузално схватање) радње према коме је радња кривичног дела свесно и вољно понашање човека којим се остварује кривично дело. Понашање које није свесно ни вољно, које је проузроковано физиолошким процесом (кијањем или сном) или спољном силом (оклизнућем) нема карактер радње у кривичноправном смислу. Али то понашање мора да буде манифестовано у спољном свету. Тако

²⁷ Код неких кривичних дела као посебно (допунско) обележје закон предвиђа наступање посебне околности која не улази у састав последице тог дела, али је услов неопходан за само постојање таквог кривичног дела. То је објективни услов инкриминације (законодавни мотив кажњавања или објективни услов за постојање кривичног дела) који се налази ван бића кривичног дела и представља додатни услов за постојање кривичног дела и за кажњавање његовог учиниоца). Будући да није елемент бића дела, овај услов не мора да буде обухваћен кривицом учиниоца нити је потребна узрочна веза између предузете радње извршења и овог услова. Поред тога, закон у појединим случајевима за постојање кривичног дела тражи и личне услове искључења кажњивости.

²⁸ З. Стојановић, Кривично право, оп.цит. стр.122-124

психички процеси : мисли, жеље, одлука и намера да се кривично дело изврши, немају карактер радње у кривичноправном смислу све док не буду материјализовани, испољени у спољном свету, 2) објективно схватање према коме је радња кривичног дела предузимање телесног покрета или пропуштање телесног покрета без обзира да ли је остварено са свешћу и вољом или без ње, 3) финалистичко (циљно) схватање према коме је радња циљна делатност, делатност предузета у циљу остварења последице која је кривичноправним прописима забрањена, 4) социјално схватање према коме је радња социјално значајно људско понашање које представља његов одговор на захтеве које пред њега поставља друштвена (социјална) ситуација. Овде је дакле важна нормативна оцена и вредновање њеног односа према спољном свету и друштвеној стварности, 5) персонално схватање према коме је радња испољавање личности у спољном свету и б) социјално-персонално схватање према коме је радња друштвено релевантно испољавање, остваривање воље²⁹.

Радња кривичног дела се јавља у трострукој функцији и то као: 1) основни елеменат када представља виши појам (*genus proximum*) који обухвата све облике и видове испољавања кажњивог понашања (чињење и нечињење, умишљајну и нехатно предузету радњу), 2) повезујући елеменат – када представља носећи елеменат појма кривичног дела јер се сви остали елементи јављају само ако атрибути радње, као услови које радња мора да испуни да би представљала кривично дело и 3) разграничавајући елеменат – јер из кривичног дела искључује догађаје и радње који не могу да представљају радњу кривичног дела, односно она одваја, разграничава шта је кривично релевантно од ирелевантног (па се тако као радње кривичног дела не сматрају : мисли које се нису испољиле у спољном свету, радња предузета у стању губитка свести, рефлексни покрети, аутоматизовани покрети или покрети под дејством апсолутне силе)³⁰.

Радња је основни елеменат без кога не може бити остварено кривично дело³¹. У литератури се пак могу наћи схватања према којима постоје кривична дела без испољавања понашања - кривична дела става. Међутим, и овде постоји понашање које је изражено у ставу учиниоца

²⁹ У односу на прва три класична схватања појма радње, последња три схватања су новијег датума и немају ширу заступљеност у правној теорији. О њима више : З. Стојановић, Кривично право, Општи део, оп.цит.стр.105-108 или П.Новоселец, Опћи дио казненог права, оп.цит.стр.122-124

³⁰ З. Стојановић, Појам кривичног дела у новом кривичном закоником, оп.цит.стр.16-17

³¹ З. Мршевић, Actus reus i mens rea код енглеског кривичног дела крађе, Архив за правне и друштвене науке, Београд, број 1/1993. године, стр. 65-79

према одређеном предмету или лицу. Радња кривичног дела се може извршити на два начина : чињењем и нечињењем (члан 15. КЗ РС). Чињење је свесно и вољно предузимање телесног покрета, док је нечињење пропуштање да се предузме одређено чињење, дакле пропуштање телесног покрета. Нечињењем може бити учињено кривично дело које је законом одређено ако чињење ако је учинилац пропуштањем дужног чињења остварио обележје тог кривичног дела³². Најчешће се радња остварује покретима тела и удова (покретима руку и ногу), али се може остварити и изговарањем речи (код вербалних деликата) или другим понашањем (симболима, гестовима, мимиком, конклюдентном радњом). Радња се може састојати из једног покрета, из једне делатности или из више повезаних делатности. То значи да радња може бити проста и сложена.

С обзиром на начин предузимања радње, кривична дела се деле на : 1) кривична дела чињења (комисивна кривична дела) - код којих се радња извршења састоји из позитивног, активног понашања, из предузимања свесних и вољних телесних покрета и 2) кривична дела нечињења (омисивна кривична дела) - код којих се радња извршења састоји у негативном, пасивном понашању, свесном и вољном пропуштању телесног покрета, односно пропуштању да се изврши нека обавеза услед чега наступа последица кривичног дела или у предузимању неке друге делатности која је супротна од оне која се налаже императивном нормом³³.

Нечињење може бити радња извршења кривичног дела када постоји дужност, односно обавеза на чињење чијим се пропуштањем остварују обележја бића кривичног дела предвиђеног у закону. Обавеза на чињење може да проишаје из : 1) правног прописа (закона или подзаконског прописа из области кривичног или друге гране права), 2) правног посла (уговора), 3) радног односа, 4) норми понашања које су

³² Нечињење као начин извршења кривичног дела је предвиђено и у другим кривичним законима : чл.15. Кривичног законика Грчке – ако закон захтева извесну последицу за постојање кривичног дела па се неуспех при спречавању ове последице третира као њен активни узрок јер је учинилац имао посебну обавезу да је спречи (N.Lolis, G. Mangakos, The Greek Penal code, op.cit.str.42), у члану 2. Кривичног законика Аустрије ако закон проузроковање последице забрањује казном ко пропусти да је отклони иако је на то обавезан правним поретком (E.Foregger, E. Serini, Strafgesetzbuch StGB, 9.Auflage, Wien, 1989. godine, str.2) или у члану 13. немачког кривичног законика (ко пропусти да отклони последицу која припада бићу кривичног дела, а по закону је био дужан да је спречи (H. Welzel, Das Deutsches Strafrecht, Munchen, 1987. godine, str.17)

³³ Шпански кривични законик у чл. 11. изричито прописује да се нечињењем врши кривично дело када постоји законска обавеза на чињење или када је учинилац својим претходним чињењем или нечињењем довео у опасност правом заштићено добро (H.Ф. Кузњецова, Ф.М. Решетников, Уголовниј кодекс Испанији, оп.цит.стр.3)

прихваћене у вршењу неких професионалних делатности (нпр. лекарски кодекс)³⁴, 5) претходног чињења којим је створена опасност за друга лица у ком случају постоји обавеза накнадног предузимања радње са циљем да се та опасност отклони и 6) односа поверења (у лову, алпинизму, планинарењу, сплаварењу где се на основу обостраног поверења између више лица успоставља однос из кога се очекује помоћ другог лица у одређеној високоризичној делатности).

Према доприносу у процесу настајању последице кривичног дела, разликује се : 1) радња извршења, 2) радња подстрекавања и 3) радња помагања. Радња извршења је делатност којом се остварује кривично дело проузроковањем последице. Она је елемент бића кривичног дела и садржана је у законском опису кривичног дела. Лице које остварује радњу извршења назива се извршиоцем кривичног дела. У остварењу радње извршења може учествовати и више лица (саизвршиоци). Код појединих кривичних дела за постојање радње извршења је потребно да је она предузета на одређеном месту, у одређено време, одређеним средством или начином, па у одсуству ових елемената нема ни кривичног дела. Радње подстрекавања и помагања су саучесничке радње којима се непосредно и директно не остварује последица кривичног дела, али се њиховим предузимањем доприноси на одређени начин њеном остварењу.

2. Последица

Последица је произведена промена или стање у спољном свету које настаје као резултат дејства предузете радње извршења кривичног дела. Или последица је негативна физичка, материјална промена на објекту радње која је проузрокована радњом кривичног дела³⁵. На објекту напада наступају одређене промене па он није више у оном стању, облику или карактеристика у коме је био пре предузимања радње извршења кривичног дела. Иако без последице нема кривичног дела, о њој нема јединственог схватања у правној теорији па се разликују : 1) формално схватање према коме је последица повреда права јер се вршењем

³⁴ Љ. Лазаревић, Коментар Кривичног законика Републике Србије, оп.цит.стр.39-40

³⁵ У правној теорији се могу наћи схватања која разликују појам последице у ужем и у ширем смислу. У ужем смислу последица је негативна физичка, материјална промена на објекту напада и она има значај код утврђивања постојања кривичног дела и код одмеравања казне. У ширем смислу последица погађа објект заштите и има значај приликом процене друштвено опасног понашања од стране законодавца зависно од тога да ли ће такво понашање предвидети као кривично дело или не (З. Стојановић, Кривично право, Општи део, оп.цит.стр.113)

кривичног дела вређа правна норма која представља правило понашања и 2) реалистичко схватање према коме је последица промена у спољном свету, реална појава која је изазвана радњом извршења³⁶.

Наша правна теорија прихвата реалистичко схватање појма последице. Последица настаје као резултат предузете радње извршења на објекту кривичног дела. Она погађа пасивног субјекта (физичко или правно лице коме објекти кривичних дела припадају или у односу на које имају нека права). Но, постоје и таква схватања (Лист, Биркмајер и Лиман) према којима се последица кривичног дела мора чулно осетити (запазити чулима слуха, вида, мириса, укуса)³⁷ па се стога разликују формална (делатносна) и материјална (последична) кривична дела. Формална кривична дела немају последицу која се манифестује видљиво у спољном свету па се сматра да таква дела и немају последицу те је код њих инкриминисана сама радња. Материјална кривична дела имају последицу која се чулима може запазити.

Последица кривичног дела се јавља у два облика : 1) као повреда – у виду уништења, оштећења или чињења неупотребљивим правног добра. Уништење је потпуно и трајно разарање супстанце или облика неког објекта тако да он више не може уопште да користи за првобитну намену. Оштећење је привремено, делимично и краткотрајно довођење неког објекта у стање у коме не може да се користи за првобитну намену, али се та употребљивост може повратити поправком оштећеног дела или његовом заменом новим делом. Оштећење се може јавити у већем или мањем обиму. Чињење неупотребљивим је онеспособљење објекта да користи за првобитну намену без повреде његове супстанце или облика и 2) као угрожавање - стварање опасности за правно добро. Та опасност се јавља у два вида : а) као конкретна опасност (опасност која је наступила) која постоји ако је услед предузете радње извршења опасност стварно наступила по неко добро па је могућност наступања повреде била тако великог степена да је постојала вероватноћа њеног наступања. Та се последица у сваком конкретном случају у кривичном поступку мора утврдити извођењем доказа и б) апстрактна опасност (могућа опасност) која постоји када услед предузете радње извршења опасност није наступила за неко добро, али је постојала могућност да наступи. Дакле, апстрактна опасност постоји када последица није била вероватна, али је била могућа. Та последица није елеменат бића кривичног дела па се њено постојање не утврђује у сваком конкретном случају јер се претпоставља да је наступила самим предузимањем радње извршења. Она заправо

³⁶ М. Ђорђевић, Ђ. Ђорђевић, Кривично право, оп.цит.стр.22-23

³⁷ Т. Живановић, Кривично право, Општи део, Београд, 1910. године, стр. 54

представља законодавни мотив кажњавања. Стога се сматра да кривична дела са апстрактном опасношћу представљају делатносна кривична дела.

3. Узрочност

Да би се проузрокована последица у спољном свету којом су остварена обележја бића кривичног дела предвиђеног у закону могла приписати неком лицу у кривицу, она мора бити резултат његове радње. Дакле, између предузете радње чињења или нечињења неког лица и наступеле промене или стања у спољном свету мора да објективно постоји узрочно-последична (каузална) веза. Утврђивање узрочности у кривичном поступку од стране суда представља фактичко питање које мора да се реши да би се учиниоцу могло ставити на терет проузроковање забрањене последице односно да се установи да ли је одређена радња неког лица произвела одређену последицу или није. Практично смисао узрочности јесте да учинилац одговара за оне промене у спољном свету које су његово дело, његов резултат, а не и за оне промене које се случајно надовезују на његову радњу.

Но, питање узрочности се не поставља код свих кривичних дела, посебно оних дела која су свршена самим предузимањем радње извршења (делатносна кривична дела) или код којих је покушај изједначен са свршеним кривичним делом или пак код дела са апстрактном опасношћу као последицом. По правилу утврђивање узрочности не представља проблем сем у случајевима када се узрочна веза компликује будући да последица не настаје одмах и непосредно после предузете радње већ после краћег или дужег времена у ком периоду се може појавити и дејство других услова или узрока који утичу на ток, обим и интензитет последице претходно предузете радње³⁸. При томе се у кривичном праву не утврђује шта је све узрок наступеле последице већ само да ли се радња одређеног лица може сматрати узроком последице³⁹.

Узрочност између предузете радње и наступеле последице се одређује применом следећих правила⁴⁰: 1) у проузроковању последице учествују различити услови који могу да буду непосредни и посредни услови где непосредни свакако спадају у уроке, а од посредних само они који имају претежнији значај за наступање последице, 2) међу

³⁸ Узрочна веза између криминалне радње и последице се компликује услед утицаја дејства који долази од стране другог човека, природних сила или објективних друштвених околности (Уголовное право, Част обшјаја, Москва, 1966. године, стр.146)

³⁹ П. Новоселец, Опћи дио казненог права, ибид, стр.148-150

⁴⁰ Н. Срзентић, А. Стајић, Ј. Лазаревић, Кривично право, Општи део, Београд, 1978. године, стр. 327

непосредним условима потребно је утврдити постојање људске радње. Ако се радња налази међу тим условима онда се она има сматрати као узрок последице па чак и када нема претежни значај од других услова, без обзира да ли су они деловали истовремено или су наступили касније. Ако је последица наступила због накнадне радње трећег лица, онда то не утиче на првобитни узрочни однос, обзиром да не долази до прекидања узрочног ланца сем у случају када се неком другом радњом пресече узрочни ланац који је настао дејством првобитне радње, онда се она не може сматрати узроком крајње последице, 3) узрочност је објективна веза између радње и последице па се она посматра одвојено до кривице учиниоца. Према томе, људска радња је узрок последице увек када се налази међу непосредним условима последице као и онда када се налази међу посредним условима, без обзира што нема доминантно дејство и без обзира што постоје накнадне радње које допуњују њено дејство, сем уколико накнадним радњама није пресечен њен ланац узрочности и тиме одстрањено њено дејство на финалну последицу. Суд о томе да ли је одређена радња узрок настанка последице једног кривичног дела мора бити донет на основу процене конкретних објективних услова сваког кривичног дела логичким закључивањем.

ФОРМАЛНИ ЕЛЕМЕНТИ КРИВИЧНОГ ДЕЛА

Из законске дефиниције кривичног дела произилази да његов формални елеменат чине : 1) противправност, 2) одређеност дела у закону и 3) кривица учиниоца.

1. Противправност (неправо)

Противправност (неправо) је противност норми која је садржана у било ком важећем (позитивном) правном пропису у земљи⁴¹. То значи да

⁴¹ У правној теорији се сматра да је свако кривично дело и противправно и противморално јер се њиме вређају важеће норме владајућег морала. Дакле, све оно што се сматра као друштвено опасно и криминално са тачке гледишта совјетског кривичног права истовремено се јавља и као противморално понашање са тачке гледишта моралних норми совјетског народа (А.А.Пионтковскиј, Учение о преступлении, Москва, 1961. године, стр.32-33). Но, у правој теорији постоје и таква схватања према којима противправност чине два елемента : 1) позитивни – тврђење да је остварено биће кривичног дела предвиђеног у закону и 2) негативни – непостојање ниједног разлога који искључује противправност. При томе се противправност схвата у двојаком облику : 1) као противправност у формалном смислу – као радња којом се крши нека кривичноправна норма и 2) као противправност у материјалном смислу – као радња којом се повређује правно добро чијој заштити сужи кривичноправна норма на начин који је друштвено

је понашање неког лица недозвољено, супротно нормама правног поретка. Норма којој се кривично дело супротставља (противи) не мора бити и често није садржана у кривичноправном пропису, већ у било ком пропису позитивног правног система државе. По правилу, те норме се налазе у другим гранама права и служе као основ за инкриминацију кривичних дела у закону. То значи да противправност представља правни основ за одређивање кривичних дела. Кроз противправност друштво одређује свој став према понашању појединаца којим он крши његову заповест, односно забрану садржану у правном пропису па нема кривичног дела које није противправно⁴².

Но, у правној теорији постоје и другачија схватања о противправности. Тако је Биндинг указао на разлику између норме и кривичноправног прописа. Нормама се наређује или забрањује неко понашање, док се кривичноправним прописима предвиђају санкције за повреду норми. Норме нису стога садржане у кривичноправним прописима већ у прописима јавног права, а произилазе из пранорме на којој се заснива неписано право. И управо због те разлике кривичним делом се не повређују кривичноправни пропис, већ норма. Вршећи кривично дело учинилац не вређа кривичноправни пропис у коме је описано дело, јер он ради у сагласности са њим, већ вређа норму која је изван прописа. Дакле, учинилац дела поступа сагласно пропису, а ипак се кажњава, што значи да се основ за примену казне не налази у повреди прописа већ у повреди норме која је изван њега⁴³. Стерија Поповић пак сматра да човек чини неправу уколико својим делањем другима наноси губитак против њихове воље и пристанка односно повреда права постоји када се "правоимац" узнемирава у својим правима.

Други аутори разликују формалну и материјалну противправност (неправо). Тако по Листу формално је противправна она радња која се појављује као прекршај извесне државне дорме, односно као прекршај извесне заповести или забране правног поретка, док се материјална противправност појављује као друштвено штетно и асоцијално понашање. По Мезгеру формална противправност означава забрањеност дела, а материјална противправност означава повреду или излагање опасности

штетан (П. Новоселец, Опћи дио казненог права, оп.цит.стр.158-160)

⁴² A. Ferlinc, Protivpravnost v razmerju do določenosti kaznivega dejanja v zakonu, Pravnik, Ljubljana, broj 3-4/1989. godine, str. 127-136; С. Пихлер, О противправности и тзв. искључењу противправности, Гласник АК Војводине, Нови Сад, број 5/1994. године, стр. 5-17

⁴³ Н. Срзентић, А. Стајић, Ј. Лазаревић, Кривично право, Општи део, Београд, 1996. године, стр. 175

одређених интереса друштва. Према Т. Живановићу противправност у формалном смислу је противност извесном правном пропису, односно норми у облику напада на извесно кривично добро, а у материјалном смислу то је противност извесном правном пропису, односно норми, у облику напада на извесну кривичноправну индивидуалну или колективну потребу постојања друштва, државе⁴⁴.

Противправност се у правној теорији често доводи у везу са друштвеном опасношћу⁴⁵. То је био материјални, општи елеменат појма кривичног дела до доношења новог Кривичног законика Републике Србије. По правилу друштвено опасно дело је истовремено и противправно иако је могуће да једно дело буде друштвено опасно, а да још није противправно (код настајања нових друштвено опасних дела која још нису правно забрањена). И обрнуто, могу постојати дела која су противправна, али која нису друштвено опасна (када једно дело које је предвиђено у кривичном закону као противправно дело, током времена због промењених друштвених прилика изгуби карактер друштвено опасног дела).

Свако дело којим се повређује или угрожава друштвено добро или вредност од већег значаја јесте друштвено опасно дело. Друштвена опасност се остварује проузроковањем последице предузетом радњом у спољном свету⁴⁶. Она је садржана у ефектима радње и последице и чини

⁴⁴ Љ. Јовановић, Д. Јовашевић, Кривично право, Општи део, оп.цит.стр.89-91

⁴⁵ Друштвена опасност представља материјални супстрат противправности и одређености дела у закону. Није кривично дело опасно за једно друштво зато што је противправно већ је напротив противправно и одређено у закону зато што је друштвено опасно (Љ. Лазаревић, Коментар Кривичног законика Републике Србије, оп.цит. стр.22-23)

⁴⁶ У правној теорији нема јединственог схватања да ли је друштвена опасност самостални општи елеменат кривичног дела или није. Према једном схватању (Лист, Мезгер) друштвена опасност и противправност чине један јединствени општи елеменат кривичног дела и то елеменат противправности. Друштвена опасност је тако материјална садржина противправности која је двојачко схваћена : у формалном и материјалном смислу. У нашој теорији ово схватање заступају Ј. Таховић (Ј. Таховић, Кривично право, Општи део, оп.цит.стр. 114-115), М. Радовановић (Кривично право, Општи део, Београд, 1975. године, стр.105-108) и Ф. Бачић (Ф. Бачић, Кривично право, Општи део, оп.цит.стр.188). По другом схватању (талијанска позитивна школа) друштвена опасност је самосталан општи елеменат кривичног дела, који је уско повезан са осталим општим елементима кривичног дела. Она је материјални елеменат, док је противправност формални елеменат. Ово схватање у нашој теорији заступају Н. Срзентић, А. Стајић, Љ. Лазаревић (Н. Срзентић, А. Стајић, Љ. Лазаревић, Кривично право, Општи део, Београд,1978. године стр.158). Друштвена опасност није апстрактна категорија која је вечита и непроменљива, већ је реална друштвена појава која је променљива, зависна од конкретних услова живота одређене друштвене заједнице па је друштвено опасно дело само оно дело које је опасно за одређено друштво у одређеном времену. При томе друштвено опасно дело треба

социјалну садржину кривичног дела. Практично кроз друштвену опасност се испољава вредносна садржина учињеног кривичног дела⁴⁷. То је материјални елеменат кривичног дела који је ослоњен на реално понашање учиниоца дела који указује на однос између предузете радње и остварене последице⁴⁸. Без постојања друштвене опасности нема кривичног дела⁴⁹.

Нису сва кривична дела подједнако друштвено опасна, већ су нека више, а друга мање опасна за одређено друштво у одређеном времену. Чак ни једно исто кривично дело нема исту друштвену опасност у свим периодима развика тога друштва. Све то указује да је друштвена опасност променљива, релативна категорија која се може степеновати на бази њеног интензитета. А тај интензитет зависи од значаја нападнутог добра, јачине повреде, односно угрожавања, од начина, средства, времена и места извршења кривичног дела и других околности. Кад законодавац врши степеновање, он полази од процене друштвеног значаја добра у систему других добара и од апстрактне процене могућег обима и просечног интензитета последице, док суд утврђује обим и интензитет сваког кривичног дела у конкретном случају, тј. његову стварну друштвену опасност⁵⁰.

Да би једно противправно дело било кривично дело потребно је да, поред постојања друштвене опасности буде предвиђено у закону као кривично дело. То значи да одређеност понашања неког лица у закону као кривичног дела представља у ствари и његову противправност. Без предвиђености у закону ни једно дело не може се сматрати кривичним делом. Док је противправност, противност норми садржаној у било ком правном пропису, одређеност дела у закону значи да кривично дело може бити предвиђено само законом, а не неким другим подзаконским прописом. У пракси се може десити да буде извршено дело које је противправно, али које није одређено у закону као кривично дело. С друге

разликовати од опасног дела јер у друштву постоје разна дела која су опасна за безбедност људи и имовине и према томе, штетна, али која се не сматрају друштвено опасним делима јер су истовремено и корисна, па је друштвена корист од вршења тих дела далеко, чак несразмерно већа од њихове опасности и штетности (Б. Симоновић, Друштвена штетност и друштвена опасност кривичног дела, Анали Правног факултета у Београду, Београд, број 2-3/1992. године, стр.120-134); Друштвена опасност се изражава управо у томе да ли дело вређа или прети да увреди интерес владајуће класе (Ј.Шуберт, Об общественой опасности преступного деанија, Москва, 1960. године, стр.68)

⁴⁷ А. Михајловски, Друштвена опасност кривичног дела, Београд, 1977. године, стр. 67

⁴⁸ R. Vouin, J. Leaute, Droit penal et procedure penale, Paris, 1960. godine, str. 30

⁴⁹ Види : М. Станковић, Друштвена опасност, Сарајево, 1961. године

⁵⁰ А. Михајловски, Друштвена опасност кривичног дела, оп.цит.стр.42

стране, једно дело може бити предвиђено у закону као кривично дело, али да у конкретном случају није противправно због постојања неког од основа који је искључују.

2. Одређеност дела у закону

Да би противправно дело било кривично дело, оно мора да буде одређено као такво у закону. Због тога се одређеност дела у закону (или законски елеменат кривичног дела) појављује као општи формални елеменат кривичног дела који произилази из члана 1. КЗ РС према коме нема кривичног дела нити казне без закона. Овај елеменат представља критеријум за разграничење кривичног дела од других јавноправних деликата (привредних престапа или прекршаја). Дакле, кривична дела се могу прописати само законом па је стога кривично право законско право. Овај елеменат има свој основ у принципу законитости (легалитета) који се изражава сентенцом *nullum crimen nulla poena sine lege*. Предвиђеност у закону неке радње односно људског понашања као кривичног дела у ствари значи остварење битних елемената законског описа неког кривичног дела. Отуда се овај елеменат везује за појам бића кривичног дела и за услове кажњивости.

Одређеност дела у закону има двојаки значај : 1) друштвено-политички значај – који представља гаранцију грађанима од арбитрерности, самовоље и злоупотреба органа кривичног правосуђа у погледу кривичног гоњења и кажњавања чиме се штите њихова основна права и слободе. Тиме се грађанима гарантује да не могу бити кажњени за дело које пре него што је учињено законом није било одређено као кривично дело⁵¹. И коначно, на овај начин се обезбеђује једнакост свих грађана пред законом и 2) правни значај - који произилази из чињенице да се кривична дела и казне и друге кривичне санкције за њихове учиниоце могу прописивати само законом, а не и другим подзаконским актима, обичајним правом, судском праксом или аналогијом. Искључена

⁵¹ У правној теорији има и таквих схватања која сматрају да је кажњивост посебан елеменат кривичног дела. По овој карактеристици се кривично дело разликује од других неправа (нпр. грађанског). Помоћу кажњивости се одређује кривично дело јер се њоме успоставља однос између кривичног дела и казне, њихова повезаност и међузависност. За свако кривично дело се кажљава, а свака примена казне је условљена постојањем кривичног дела (Ф. Бачић, Југословенско кривично право, Књига прва, Скопље, 1961. године, стр.29). Али одређивањем да је кривично дело оно дело које је кажњиво, према неким ауторима представља само таутологију (E.Beling, Die Lehre vom Verbrechen, 1906. godine, str.5-6)

је могућност да суд или други државни орган, сем скупштине може да прописује кривична дела.

ЗАКЉУЧАК

Кривично дело је основни, централни појам кривичног права и најзначајнији облик неправда којим се на најтежи начин повређују или угрожавају основна, природна, фундаментална права човека. Због тога је од значаја за сваки правни систем и његово законито и ефикасно функционисање на који начин је садржински одређен овај појам. Од тога зависи и примена кривичних санкција као и утврђивање кривичне одговорности. И поред различитих теоријских схватања, наш је законодавац прихватио објективно субјективни формални појам кривичног дела изостављајући његов материјални елеменат – друштвену опасност (што ипак није остало без озбиљних критика стручне јавности). Стављајући у први план скривљеност поступања учиниоца видно је истакнут субјективни елеменат – кривица учиниоца што радикално мења и основе за искључење постојања кривичног дела (а тиме и искључење кажњивости учиниоца) у случају одсуства било ког објективног или субјективног формалног елемента дела, али на битно другачију основу поставља и питање постојања, утврђивања и места кривичне одговорности уопште.

Дакле, кривично дело је основна врста деликата. Због тога је од значаја за сваки правни систем и његово законито и ефикасно функционисање на који начин је садржински одређен овај појам. Од тога зависи и примена кривичних санкција као и утврђивање кривичне одговорности. Најзначајнији облик неправда је кривично дело. То је најтежа врста јавноправног деликта којим се повређују или угрожавају основна, универзална, фундаментална, "природна" права и слободе човека.

Јован Стерија Поповић, је пре више од једног века, у оквиру природноправне теорије одредио појам неправда утврђујући основе за примену санкције према његовим учиниоцима. При томе је он пошао од појма и карактеристика човека у емпиријском значењу, односно од човека како се јавља у свакодневном животном искуству. Наиме, човек поступа по праву и остаје на његовом тлу све док својим спољашњим делањем не наноси штету другим људима као осећајним и умним бићима. Напротив, он чини неправу уколико таквим својим делањем другима наноси губитак против њихове воље и пристајка. Према Стерији сваки појединац себи одређује циљеве и слободно их постиже " јер сваки у следству своје природе, своје слободе и личног достоинства на то једнако има право".

Повреда права постоји када се "правоимац" узнемирава у својим правима. Таква је повреда – неправо. Догоди ли се да се праву појединца постављају препреке тј. да се он угрожава у својим правима тако што други прекорачује подручје властите слободе, онда му се мора "право уступити да сили сили противположи и вредитеља на уважаније свога права натера".

Prof. Dragan Jovašević, LL.D.
Associate Professor
Faculty of Law, University of Niš

Borislav Petrović, LL.D.
Assistant Professor
Faculty of Law in Sarajevo

**THE CONCEPT OF CRIME IN LIGHT OF
“THE LEARNING ON NON-LAW” BY
JOVAN STERIJA POPOVIĆ**

Summary

Over a century ago, in his natural law theory, Jovan Sterija Popović pointed out to the distinction between law and non-law, starting from the empirical definition of man as perceived through his daily life experience. Namely, a man acts by the law and abides by its rules as long as his external conduct does not cause any damage or harm to other people, who are perceived as sensitive and reasonable human beings. On the other hand, a man acts “non-lawfully” if his conduct causes harm or loss to others without their consent and free will. According to Sterija, each individual sets his own goals and is free to pursue them because “all individuals are equally entitled to pursue their own ends in keeping with their own nature, freedom and personal dignity.” There is a violation of law whenever the “right holder” is impeded or disturbed in exercising his rights.

Such a violation of rights is referred to as “non-law”. In case that a right of an individual is obstructed (and one’s individual rights are jeopardized by another who violates one’s personal freedoms), man “has to be conceded the right to defy force by force, and compel the offender to respect his individual right”. The most significant form of non-law is crime. It is the gravest type of public criminal delict which brings about the violation of the basic, universal, and fundamental “natural” human rights and freedoms. As crime is the basic kind of criminal delict, the definition of this concept is important for each legal system, its lawful operation and efficiency. It is the basis both for establishing criminal liability and for the application of criminal sanctions.

In spite of different theoretical conceptions, our legislator accepted the formal concept of objective and subjective elements of a crime, excluding its substantive element - social danger (which sustained serious criticism of the professional public). The culpability of the perpetrator's conduct being in the foreground, the element which is made most prominent is the subjective element, i.e. the perpetrator's guilt. In case of the absence of any objective or subjective formal element, it radically changes the grounds for excluding the commission of a criminal act (and thus for the exclusion of punishment for the perpetrator) but it also lays down completely different grounds for the question of the existence, establishing and the place of criminal liability in general.

Thus, starting from the natural law theory, Jovan Sterija Popović explained the origin and the purpose of coercion in law which is used against the violator of a right, i.e. against the perpetrator of an illegal criminal delict. In this paper, the authors consider different theoretical and legal definitions of the concept and the elements of crime as the gravest form of non-law.

Key words: non-law, law, crime, elements, criminal liability, sanction

